

KARADENİZ'DE GÜVENLİK
VE
KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ
Türkiye Açısından Bir Değerlendirme
MENSUR AKGÜN

Şubat 1994, İstanbul

KARADENİZ'DE GÜVENLİK
VE
KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ
Türkiye Açısından Bir Değerlendirme

Mensur Akgün*

Şubat 1994
İstanbul

ÖNSÖZ

Bu çalışmadan amaçlanan globalleşme-bölgeselleşme çerçevesinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin incelenmesiydi. Ancak çok derine inmeye gerek kalmadan dünyadaki bölgeselleşmeyi anlamak için aslında KEİ'nin iyi bir aracı olmadığı ortaya çıktı. KEİ herhangi bir biçimde globalleşmenin alternatifi değildi. Bunun da ötesinde diğer bölgeselleşme çabalarının alternatifi olmak gibi de bir iddiası yoktu. Tam tersine kendisini global ve bölgesel süreçlerin tamamlayıcısı olarak tanımlamaktaydı. Kuruluş belgesi sayılan Zirve Deklarasyonu herhangi bir şekilde ekonomik bölgeselleşme çabası olarak algılanamayacak bir metindi. İlk Türk önerisindeki üye ülkelerin arasındaki ticari ilişkilerde gümrük tarifelerini arttırmamak taahhodu bile Deklarasyon'da yer almamaktaydı. Böylece pasif bölgeselleşme olarak tanımlayabileceğimiz bir yaklaşımdan dahi söz etmek mümkün değildi.

KEİ nedir sorusunun cevabı arandığında KEİ'nin bölgedeki sorunları çözmek değilse de, asmak için ortaya atılmış bir proje olduğu görülecektir. Elinizdeki çalışma bu sorunun cevabını kavramsal bir yaklaşımı biraz yumuşatarak aramaktadır. Çoğulculuk veya iletişim ekolü olarak ortaya çıkıp günümüzde karşılıklı bağımlılık ekolüyle kesişen bu yaklaşımın KEİ'de olan biteni

tanımlayan, başka bir deyişle, yaratılmak istenen bölgenin sorunları, duyguları ve çıkarlarıyla tanımlayan insanlar bulmak özellikle Türkiye'de oldukça zordur. Her bölge, bir siyasal tasarının sonucunda ortaya çıkar. Belki de sormamız gereken bu bölgenin, böylesi bir tasarım için emek harcamaya değip değmiyecegidir.

Bu çalışmada bana destek olan TUSES Vakfına ve Fredrich Ebert Vakfına öncelikle teşekkür etmek isterim. Maddi katkıları ile bu çalışmayı gerçekleştirdiğimi yazmaya aslında gerek bile yok. Ayrıca, TUSES'den Sn. Yurdakul Fincancı'ya, Friedrich Ebert'den Dr. Mathes Buhbe'ye, USIA'den Sn. Ayşe Özakıncı'ya, Dışişleri Bakanlığı'ndan Sn. Zeynep Kazgan'a ve KEİPA'dan Sn. Mustafa Özel'e teşekkür etmek isterim. Çok şey öğrendim. Umarım tamamen yanılmıyorumdur.

anlamamıza yardımcı olacağı düşünölmüştür.

Hemen fark edilebileceēi gibi bu çalışma KEİ'nin olumlu yönlerinden çok olumsuzluklarını vurgulamaktadır. Bu ulaşılabilinen kaynakların yetersizliğinden veya KEİ projesinin kısa geçmişinden kaynaklanıyor olabilir. Ama büyük bir olasılıkla siyasal bir proje olarak ilk ortaya atıldığında ciddi olarak tartışılmamasından kaynaklanmaktadır. KEİ'nin kuruluş aşamasında kendisinden elde edilebilecek ekonomik fayda önemli ölçüde erozyana uğramıştır. Buna rağmen Türkiye'nin örgütsel yapısı konusunda ısrarlı olması ve neredeyse tüm masraflarını karşılamasını açıklamak, en azından şimdilik, mümkün değildir. Çalışmada da belirtmeye çalıştığım gibi KEİ henüz çok taraflılığı meşrulaştıramamıştır. Kestirebildiğim bir gelecekte de meşrulastırması pek mümkün gibi gözükmemektedir. Bu yüzden de kendisinden beklenen siyasal faydaya ulaşması oldukça zor olacağı benziyor. Sanırım bundan sonraki gelişmeler daha detaylı olarak incelenmek ve tartışılmak zorunda.

Ancak unutulmaması gereken bölgeselleşme hareketlerinin kimlik sorunlarını da beraberinde getirdiğidir. Bu ülkede pek çokları kendilerini etnik orijinlerinin ötesinde Türk, Müslüman, batılı ve hatta ortadoğulu olarak tanımlamaktadır. Kendini yerelliğın ötesinde bölgesel bir kimlik olarak, Karadenizli diye

İÇİNDEKİLER:

ÖNSÖZ

1. GİRİŞ

2. KISA TARİHİYLE KEİ

2.1. Dünden Bugüne KEİ

2.2. KEİ Nedir?

2.3. Tartışma

3.BÖLGESEL SORUNLAR VE KEİ

3.1. Montreux Rejimi

3.2. AKKA Rejimi

4.SONUÇ

NOTLAR

1. GIRIS

Ekonomi ile güvenlik arasındaki ilişkinin temelleri bilindiği gibi çok eskilere dayanmaktadır. İnsanlar siyasi bir otorite etrafında örgütlendiğinden bu yana, yani güvenlikleri ait oldukları varsayılan toplumun güvenliği ile özdeşleştiğinden beri, ekonomi güvenlik gereksiniminin arkasındaki en önemli itici güçlerden biri olmuştur. Ait olunan toplumun çoğunluğunun, ama genellikle de azınlığının, refahı için bazı kaynakların denetim altında tutulması yüzyıllardır devletlerin dış politikalarının temel yönelimlerini belirlemiştir. Sonraları ulus devlet ile ulusal pazar arasındaki ilişkinin niteliği, sermayenin tam anlamıyla uluslararasılaşmaması, devlet sisteminin niteliği ve bunun gibi etkenler, kaynakların denetimini gerekli kılmıştır. Bu gereklilik, devletlerin güvenliklerini başkalarına bağlı olmaksızın sağlayabilmeleri gereksinimi ile de pekiştirilmiştir. Devletlerin kendine yeterli otarşik sistemler kurmak düşüncesinin güvenlik alanına yansması ise zora dayalı jeopolitik tasarımlar yoluyla olmuştur.¹ Ancak dünyanın bölünmüşlüğü ve çıkarların çeşitliliği jeopolitik projelerin savaş ile iflasına yol açtı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda kurulan dünya ekonomik düzeninin otarşiyi dışlayıp iş bölümünü destekleyen yaklaşımı GATT, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumsal yapıları geliştirmiş ve

giderek artan bir şekilde ekonominin boyutunu dünya ölçeğine taşımıştır. Ayrıca, günümüzde neredeyse hiç bir ürün tek başına bir ülkede üretilemeyecek kadar karmaşık hale gelmiştir. Böylece ülke güvenliği ile ekonomi arasındaki ilişkinin niteliği de önemli ölçüde değişmişe benzemektedir. Artık ekonomik refah için ülke güvenliğini tehlikeye atmak gerekmemektedir. İşbirliği yoluyla da ekonomik çıkarlarımızı korumak mümkündür. Ayrıca ekonominin dışındaki etkenlerden kaynaklanan güvenlik sorunlarının çözümü için de ekonomik ilişkinin kendisi giderek bir çözüm yolu olarak gündeme gelmektedir. Bu tür çözümün temel mantığı, devletler dışında geliştirilecek ilişkilerin uyumunun devletler arasındaki ilişkilerin çelişkilerini aşması beklentisi üstüne oturmuştur. Bu bir bakıma sivil toplumun, devleti karşılıklı bağımlılıktan doğan çıkarları doğrultusunda savaşı dışlayan çözümlere yöneltmesidir. Ayrıca doğan karşılıklı bağımlılık devletlere kendi aralarındaki sorunları çözmekte güç kullanımı dışında olanaklar sağlaması gerekir.

Elinizdeki çalışma Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ni bu çerçevede ele almaktadır. KEİ, yaratacağı olası ekonomik faydanın ötesinde tartışılmaktadır. Bu çalışmada KEİ, yaratacağı beklentiler açısından ele alınmakta ve bu beklentilerin sorunların çözümünü veya aşılmasını etkileme potansiyeli olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu çalışmada KEİ'ye yüklenen misyonun

birbirlerine dostluk ve duşmanlık bağlarıyla tarihsel olarak bağlı ülkeler arasında bir güvenlik topluluğu yaratmak çabası olduğu söylenebilir. Bu misyon araştırmacının eğiliminden cok bölgenin gerçeklerini yansıtır niteliktedir.

İşbirliğine ye olan onbir devletin hemen hepsi cok ciddi sorunlarla başetmeye çalışmaktadır. Yunanistan ve Turkiye dışındaki ülkelerin ekonomileri iflas etmistir. Etnik grupların ayrılık talepleri bölgedeki devletlerden pek ogunun varlığını etkiler boyutlara ulasmiştır. Hemen hepsinin diğerleriyle ciddi sorunları vardır. Turkiye'nin Yunanistanla, Yunanistan'ın Arnavutlukla, Romanya'nin Ukrayna ve Rusya'yla, Ukrayna'nin Rusya'yla, Gürcistan'ın Rusya'yla, Azarbaycan'ın Ermenistan ile sorunları bunların en bilinenleri arasındadır. Bir de bunlara potansiyel sorunlar eklenince, boylesi bir coğrafyada işbirliğinin temellerinin atılabilinmiş olması gerçekten çok önemli bir gelişmedir. İşbirliğinin temellerinin atıldığı 25 Haziran 1992 tarihli Zirve Toplantısı sırasında konuşmacıların tamamının guvenlik sorunlarına atıfta bulunması ve bu işbirliğinin çatışmaları çözümleme işlevlerini de yerine getirecek bir nitelige dönüşmesi için caba harcanması KEI'nin boylesi bir misyonu yerine getirmesi için bolgedeki siyasi iradenin kanıtı gibidir.

Karl Deutsch tarafından 1950'li yılların başında ortaya

atılan güvenlik topluluğu düşüncesi, sonraları başkaları tarafından geliştirilmekle beraber özü aynı kalmıştır.¹ Günümüzde pluralizm olarak tanımlanan bu yaklaşımın uygulanabilmesi KEİ'den beklenen işlevlerin gerçekleştirilmesine yol açacaktır. Bu yaklaşımın amaçladığı işbirliğinin sonucunda devletler üstü bir örgütlenmenin olmadığı ancak iletişimin ve karşılıklı hassasiyetin oluşacağı bir topluluk yaratılması amaçlanmaktadır. Böylesi bir topluluk birliktelik düşüncesinin yaratılması ile mümkündür. Ekonomik işbirliği ise ancak bu amaca varmak için bir araç olarak önemlidir.

Deutsch'un yaklaşımını biraz deforme ederek böylesi bir güvenlik topluluğuna çeşitli şekillerde varılabileceğini söyleyebiliriz.³ İlk yöntem kişisel deneyime dayanan psikolojik rol almadır. Bu yöntem topluluk üyelerinin aynı yaşam tarzını, beklentileri, zevkleri ve hatta duyguları paylaşmasıyla işlerlik kazanır. İkinci yöntem asimilasyondur. Topluluğun en güçlü üyesi kendi değerlerini diğerlerine empoze eder. Bunu propaganda, eğitim ve indoktrinasyon ile gerçekleştirebiliriz. Üçüncü ve bizim ağırlık vereceğimiz yöntem üye ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık yaratmaktır. Dördüncü yöntem devletlerin birbirlerinin çıkarlarına hassasiyet göstermeleridir. Son yöntem ise pasifist bir ideolojinin benimsenmesi ile mümkündür. Aslında bu yöntemlerin hepsinin eş zamanlı olarak uygulanması hatta bunların

her hangi bir bölgeselleşme çabası öncesinde var olması gereklidir. Takip eden bölümlerde bu koşulların veya yöntemlerin Karadeniz bölgesi için geçerliliği tartışılacaktır.

Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde KEİ'nin tarihcesi verilmekte ve niteliği üstünde durulmaktadır. Bu bölümde KEİ karşılıklı bağımlılık yaratabilmenin bir aracı olarak ele alınacaktır. Yaratılması düşünülen bağımlılığın devletlerin özneleri yani vatandaşları arasındaki bağımlılık olduğunu belirtmekte fayda var. Bu da yukarda saydığımız ilk üç yöntemin uygulanması ile mümkün. Uygulanamaması ise kurulan ilişkinin devletler açısından öneminin tartışılmasını gerektirmekte. İlk bölüm bu tartışmaya KEİ'nin niteliğini sorgularken başlıyor. İkinci bölümde ise devletlerin birbirlerine karşı hassasiyet duymalarının ancak karşılıklı çıkarlarına saygı göstermeleriyle mümkün olacağı düşüncesinden yola çıkarak, Türkiye'nin çıkarları ile Karadeniz güvenliği arasındaki bağlantının Boğazlardan geçtiği iddia edilmektedir. Karadeniz'de hassasiyet yönteminin çalışabilmesinin Türkiye'nin ekonomik ve ekolojik çıkarlarının korunması ile mümkün olabileceği tartışılacaktır. Bu da kaçınılmaz olarak KEİ'nin kendisinden beklenen işlevleri görebilmesiyle Montreux Boğazlar Rejimi ve Türkiye'nin çıkarları arasında bir denklem kurmaktadır. Pasifizasyon yöntemi ise ancak Kafkaslardaki AKKA dengesinin

korunmasiyla mümkün gibi gözükmehtedir.

2. KISA TARİHİYLE KEİ

KEİ resmen 25 Haziran 1992'de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında imzalan bir deklarasyonla kurulmuştur. Ancak Karadeniz işbirliği ile ilgili çalışmalar bu deklarasyondan yaklaşık iki yıl önce başlamıştır. 1989 yılının ortalarına kadar ABD'de büyükelcilik görevinde bulunan Sukru Elekdağ, yıl sonuna doğru gazetelere yazmaya başladığı yazılarında Karadeniz bölgesinde bir işbirliği olasılığından söz etmekte ve böylesi bir işbirliğinin Türkiye'ye yeni yeni olanaklar sağlayacağını öne sürmekteydi.⁴ Elekdağ'a göre Türkiye Avrupalı ve Ortadoğulu olduğu kadar da Balkanlı, Karadenizli, Kafkaslı, Asyalı ve Akdenizli bir ülkedir. Soğuk savaş sonrasının şartları jeopolitiginin tüm bu özellikleri geliştirebilme imkanı tanımaktaydı. Karadenizde işbirliğini geliştirmek ülkenin jeopolitik önemine bir başka boyut daha katacaktı. Sovyetler Birliği'ndeki değişiklikler Türkiye'nin bu ülke ile olan ilişkilerinde önemli sıçramalara yol açmıştı. Çok taraflı bir işbirliğinin gelişmesi ticari ilişkileri çok daha hızla arttıracaktı.⁵ Ayrıca bu proje Türkiye'nin aktif dış politikasına da olumlu bir örnekti. Karadeniz işbirliği, Türkiye'nin dünya politik sahnesinde yerlerini almaya başlayan Orta Asya'daki Türk kökenli cumhuriyetlerle derin ve zengin

ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmesi için en uygun zemini hazırlıyacaktı.⁶

1980'li yılların sonu Avrupa'nın büyük bir kısmına umut getirirken, Türkiye'de neredeyse hayal kırıklığına sebep olmuştu. 6 Temmuz 1990'da Londra Deklarasyonu ile NATO tarafından dünyaya ilan edilen iki kutuplu sistemin sonu Türkiye'nin yıllardır batıya karşı elinde olan önemli kozlarından birinin yitmesine yol açmaktaydı. Artık Türkler coğrafi konumlarını bir koz olarak batılılarla olan ilişkilerinde kullanamayacaklardı. Bundan sonra Türkiye Sovyet yayılması karşısında bir bariyer değildi⁷. Üstelik Batılılar daha doğrusu Avrupalılar onu, yüzyıllar süren çabalarına karşın, kendi içlerine almayı da kabul etmemekteydiler⁸. 1987'de Avrupa Topluluğu'na yaptığı tam üyelik başvurusu rafa kaldırılmıştı. İşin kötüsü, coğrafyasının özellikleri Ruslarla neredeyse bir yapısal çatışma potansiyeli yaratmaktaydı. Kafkaslarda, Balkanlarda ve hatta Orta Asya'da ortaya çıkması muhtemel fırsatları değerlendirmek için gösterecekleri çabaların da Ruslar tarafından ne şekilde algılanacağını hiç bir garantisi yoktu. Bilinen Türkiye'nin batılı müttefiklerinin, kendisine çıkarlarını gerçekleştirmek için karsılaşacağı sorunlarda destek olmaktan kaçınacağı ve hatta tarihte örnekleri olduğu gibi Türkiye'nin kendisi üstünde uzlaşmaya varılabilecegiydi⁹. Bu şartlar altında sunulan

KEİ'nin, zamanın cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından benimsenmesi, Elekdağ'ın projesinin siyaset sahnesine çıkmasına ve KEİ ile ilgili ilk toplantının 19-21 Aralık 1990'da Ankara'da yapılmasına ve nihayet günümüze uzanan gelişmelere yol actı.¹⁰ Bu bölümde bu gelişmeler, KEİ'nin niteliği ve Türkiye açısından önemi ele alınmaktadır.

2.1. Dünden Bugüne KEİ

Elekdağ'ın projesi Özal tarafından benimsendikten sonra ilk temaslar Sovyetler Birliği ile yapıldı. Eylül 1989'da Mikhail Gorbachov'la yapılan bir telefon görüşmesinden sonra da çalışmalar ivme kazandı. Proje fikri Bulgaristan ve Romanya'ya ilk kez Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın aynı yıl içinde Antalya'da düzenlenen toplantısı sırasında açıldı. Bulgar Bilimler Akademisinden Olga Teneva ile Fernando Kozovski'ye göre Türk-Sovyet inisiyatifi olarak sunulan bu projenin amacı sermaye, mal, servis, iş gücü ve bilginin bölge içinde serbest dolasımıydı.¹¹ Projenin modeli Avrupa Topluluğu (AT) deneyiminden kaynaklanmaktaydı.

Şükrü Elekdağ'ın yazılarında da belirtildiği gibi böylesi bir işbirliğinden dört ülkenin de kazanacağı çok şey vardı. Bu projeyle bölge ticareti artaçaaktı. Yatırım, araştırma, ulaşım, iletişim, ziraat, balıkçılık, enerji ve hatta petrol üretiminde

ortak projeler geliştirilebilinecekti. Bölgede bir bankanın kurulması ise bu gelişmelerin başlaması için ön koşuldu. Banka sayesinde hem Türk sermayesi, hem de bölge dışından sermaye akımı sağlanabilinecekti. Türkiye Avrupa, Amerikan ve Japon sermayesi ile bölge arasında köprü rolü oynayacaktı. Ayrıca Sovyetler Birliği ile Romanya ve Bulgaristan'ın Orta Doğu'ya ve Avrupa'ya açılması bu sayede çok daha kolaylaşacaktı.

Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Romen ve Türk heyetleri arasında başlayacak bir dizi toplantının ilki 19-20 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da yapılmıştır.¹² Bu toplantının başlamasından iki gün önce taraflara Türk çerçeve anlaşma taslağı sunuldu. Hazırlanan çerçeve anlaşma taslağında beklenebileceği gibi, tüm üretim faktorlerinin serbest dolaşımına öngörülmekteydi. Taslak metnin iddialı yaklaşımı 6 ay süren tartışmaların sonunda oldukça fazlaca törpülenerek 3 Subat 1992'de Dışişleri Bakanlarınca parafe edilmistir.¹³ Ankara, Bükreş, Sofya ve Moskova'da biraraya gelen uzmanlar giderek artan bir şekilde taslağın bölgeselci yaklaşımını terk etmişlerdir. Bulgaristan'ın işbirliğine açık, ancak entegrasyona kapalı tutumu, Romanya'nın Don havzası ülkeleriyle işbirliğini dışlamamak kaygısı, Türk çerçeve anlaşmasının yıpranmasına ve Türkiye'nin bu kez de bir "charter" öne sürmesine yol açmıştır. Bulgaristan'ın entegrasyon karşıtı itirazlarını sürdürmesi ve hatta banka fikrine bile karşı

olması sonucunda Temmuz 1991'de Moskova toplantısı sırasında ortaya içi daha sonra doldurulacağı söylenen bir deklarasyon çıkmıştır. Bu itirazların arkasında yatan temel faktörün Türkiye'nin "güçlü ekonomisiyle" bölge ülkelerinin zayıf ekonomilerini denetim altına alacağı endişesi olduğu daha sonra açıklanmıştır.¹⁴ Sonuçta Temmuz 1991 Moskova toplantısında ortaya çıkan deklarasyon aslında niyet bildiriminden pek öteye geçmeyen ve potansiyel beklentileri muğlak bir lisanla ifade eden, ileride burada beyan edilenlerden tarafların rahatsız olmaması için kapıları herkese ve herseye açık tutan bir belgedir.¹⁵ Bu toplantılar sırasında sadece bölgeselleşme mantığı değil, aynı zamanda bölgenin sınırları da genişletilerek Moskova toplantısına Yunanistan ve Yugoslavya gözlemci statusu ile katılmaları sağlanmıştır.¹⁶

Moskova toplantısında alınan karar gereğince metnin 1991 sonbaharında bir zirve toplantısı ile imzalanması gerekmekteydi. Ancak Sovyetler Birliği'nde 19 Ağustos 1991 darbesiyle başlayan gelişmeler, 26 Aralık 1991'de Sovyetler Birliğinin resmen sona ermesine kadar sürdü. Bu süre içinde bu işbirliğinin içinde yer alması düşünülen Sovyet federal cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonucunda ortaya çıkan muğlak siyasal ortam KEİ'nin imzalanmasını geciktirdi. Moskova'da yaklaşık yedi ay önce alınan kararlar bir kez daha 3 Subat

1992'de İstanbul'da Dışişleri Bakanları Toplantısı ile teyid edildikten sonra zirveye giden yol büyük ölçüde açılmış oluyordu.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği resmen 25 Haziran 1992'de 11 devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı bir törenle Dolmabahçe sarayında imzalanan deklarasyon ile başlamıştır¹⁷. Türkiye ve Yunanistan'ın Başbakanlarıyla temsil edildikleri zirveye Arnavutluk, Azarbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gurcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Ukrayna devlet başkanları ile katılmışlardır. Deklarasyonun amacı bundan sonraki bölgesel işbirliğinin hangi temele oturduğunun açıklanması ve hangi alanlarda öncelikli işbirliğinin gerçekleştirileceğinin belirlenmesidir. Deklarasyon'un onüçüncü maddesinde ulaşım ve iletişim, enformatik, istatistiksel değişim, standardizasyon, enerji, madencilik, turizm, tarım ve tarıma dayalı endüstri, sağlık, bilim ve teknoloji alanlarında işbirliğine gidilmesinin istendiği belirtilmiştir. İşbirliğinin niteliğinin detayları üstünde durulmayan Deklarasyonda işbirliğinin dereceli gerçekleştirileceği 10'cu maddede kayda bağlanmıştır. Deklarasyon tarafların üçüncü ülkelerle olan ilişkileri üstünde hassasiyetle durmaktadır. Ayrıca bu zirvede KEİ'nin ilk dönem başkanlığının ve sekreteryal faaliyetlerinin Türk Disisleri'nce yürütülmesi de karara bağlanmıştır.

Geçen birbuçuk yıllık süre içinde öncelikli işbirliği

alanlarında bankacılık, özel sektörler arası işbirliği, istatistiki veri ve ekonomik veri değişimi ile ticari ve sinai işbirliği konularında çeşitli toplantılar yapılmıştır. Özel sektörler arasındaki işbirliğini geliştirmek için Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından 30-31 Ağustos 1992 tarihleri arasında düzenlenen toplantıda taraf ülkelerin özel sektörleri arasında bir mekanizma oluşturulması ve İstanbul'da bir sekreteryaya kurulması kararlaştırılmıştır. Halen bu sekreteryaya DEİK bünyesi içindeki küçük bir ekipten oluşmaktadır. Sekreteryanın masrafları bölge ülkeleri tarafından değil, Türk Tanıtma Vakfı'ınca sağlanan bir fondan gerçekleştirilmektedir.¹⁸

KEİ'nin örgütsel yapısına ilişkin bir uzmanlar toplantısı da 23-24 Eylül 1992 tarihlerinde İstanbul'da yapılmıştır. Bu toplantıda gözlemcilik statüsüne ilişkin esaslar ve bazı usul kuralları saptanmıştır. Bankacılık, sinai ve ticari işbirliği çalışma grupları toplantılarından 10 Aralık 1992 günü Antalya'da yapılan Birinci KEİ Disisleri Bakanları toplantısına kadar somut adımlar atılamamıştır. İstatistiki veri konusunda 1-2 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara'da yapılan toplantıda Devlet İstatistik Enstitüsü bünyesinde kurulacak bir merkez aracılığıyla üye ülkelerin ekonomik veri ve istatistiki bilgi değişimi başlatmaları kararlaştırılmıştır.

Bakanlar toplantısında karara bağlanan en önemli çalışma

İstanbul'da bir KEİ Uluslararası Sekreteryası kurulması olmuştur. Sekreteryanın geçici yönetimi Türkiye'ye verilmiş ve masraflarının da Türkiye tarafından karşılanması kabul edilmiştir. 1 Ocak 1994 tarihine kadar sekreteryaya faaliyetleri Emekli Büyükelçi Ecmel Barutcu tarafından Dışişleri Bakanlığı'ınca desteklenen bir ekipce yürütülmüştür.

17 Haziran 1993'deki İkinci Bakanlar Toplantısına kadar geçen altı aylık süre içinde giderek ekonomik işbirliğini geliştirmesi olası alanlarda daha somut adımlar atıldığını görmekteyiz. Bu toplantıda öncelikli olarak sekreteryanın yapısı ve KEİ'nin kuralları tanımlanmıştır. Çalışma gruplarında devam eden tartışmaların çerçevesi çizilmiş ve işadamlarına vize kolaylığı tanınması çağrısında bulunulmuştur.

9 Aralık 1993 Sofya Dışişleri Bakanları Toplantısında bölgedeki işbirliğinin üst yapı kurumlarının oluşturulması yönünde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. NGO'larla (hükümetler dışı örgütler) ilişkiler, sekreteryanın atanma ve çalışma kuralları, bütçe ve gözlemci statüsü ile ilgili kararlar alınmıştır. Bu toplantı sırasında alınan en önemli karar Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın daha önce 14-15 Ekim tarihlerinde Finans ve Bankacılık Çalışma Grubunda benimsenen taslak anlaşmanın benimsenmesidir. Merkezi Selanik'de olması kararlaştırılan bankanın başkanlığını 3 yıl süreyle bir Türk

yapacak ve sermayesinin % 16,5'u da Türk olacaktır.

Çok taraflı ilişkilerin pekişmesini sağlamak amacıyla 25-26 Şubat 1993 tarihleri arasında İstanbul'da toplanan Bulgaristan ve Yunanistan dışındaki KEİ ülkelerinin parlamento başkanları KEİ Parlemlenterler Assamblesi'nin (KEİPA) kurulması üstünde anlaşmışlardır. Yayınladıkları deklarasyonda bölgesel ekonomik işbirliğine atıfta bulunulmamış, buna karşılık insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve demokratik değerler ve ilkelerinin gelişmesine yardım ve katkıda bulunmak amacı ön plana çıkarılmıştır. Bu toplantıda ayrıca KEİPA iç tüzüğü de kabul edilmiştir. Parlemlentolar arası işbirliğinin amacının ayrıca bölge ülkeleri arasında güven ortamı yaratmak ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek olduğu vurgulanmıştır. Parlemlenterler Assamblesi'nin sekreteryası yine Türkiye'nin maddi katkılarıyla İstanbul'da kurulmuştur. Bir genel sekreter ve iki yardımcısından oluşan sekreteryanın genel sekreteri ve yardımcılarında biri Türk'dür. ¹⁹

Bugün KEİ'nin yönetsel yapısıyla ilgili düzenlemeler tamamlanmış gibidir. KEİ sekreteryası ve yan organları sayabileceğimiz Parlemlenterler Assamblesi'nin sekreteryası kurularak çalışmalarına başlamıştır. İsrail, Mısır, Polonya, Tunus ve Slovak Cumhuriyeti gözlemci olarak toplantılara katılmaktadır. EBRD, BM'in yan kuruluşları toplantılarda gözlemci

bulundurup desteklerini ifade etmektedirler. Ancak tüm bunlar KEİ'den beklenen işlevlerin gerçekleşebileceğinin kaniti değildir. Belki de öncelikle bu işlevlerin ne olduğuna bakmamız gerekiyor.

2.2. KEİ Nedir?

Gerek KEİ üstüne yapılan çalışmalarda, gerek KEİ'ye yapılan atıflarda, gerekse KEİ'ye taraf olan ülkelerin yetkililerinin yorumlarında Karadeniz'de gerçekleştirilmeye çalışılan işbirliğinin niteliği konusunda bir konsensus oluşmuşa benzemiyor. Herkes KEİ'yi kendi bildiği çerçevelerin içine sıkıştırmaya çalışıyor. Bunların içinde en popülerleri ise KEİ'yi bir bölgeselleşme çabası olarak görüp, adındaki "ekonomik" kelimesine bakarak korumacılık ve bölge içi ticaret liberalizasyonunu beklemek. Belki de araştırmacıları ve gazetecileri siyasetçiler yanıltıyor. Subat 1992'de KEİ Deklarasyonu'nun parafe edilmesi sırasında bile KEİ'nin EFTA turu bir serbest ticaret bölgesi olacağı iddia edilmektedir.¹⁰ Oysa bu proje pek de Türkiye'nin Avrupa alternatifi¹¹ ya da dışarıya kapalı bir bölgeselleşme¹² çabası gibi gözüküyor.

En azından simdilik KEİ bölgesel bir entegrasyonun ilk aşaması değil. Gümrük birliği, mal ve sermayenin serbest dolaşması gibi tedbirler hiç bir şekilde ele alınmadığı gibi,

ekonomik açıdan bu ülkelerin hemen tamamının gözü Avrupa bütünleşmesindedir. Her ne kadar ilk Türk önerisiyle böyle bir hava yaratılmışsa da işbirliğinin alfabesi olan Zirve Deklarasyonunda herhangi bir entegrasyon çabasına yapılmış bir atıf dahi yoktur. Avrupa ile olan ilişkilerin olumsuz yönde etkilenmemesi için ise 5, 6 ve 7'inci maddelerde tarafların aslında istediklerinin Avrupa ile ilişkilerini geliştirmek olduğu açıkca belirtilmiştir. İşbirliğine katılanlar giderek içeriye döneceklerini de hic bir şekilde beyan etmemişlerdir. Tam tersine Deklarasyon'un onbirinci maddesinde ilgilenen tüm taraflara katılımın açık olduğu; ondördüncü maddede ise ticareti önleyici engellerin kaldırılmasında alınan tedbirlerin tarafların üçüncü ülkelere olan yükümlülüklerini hiç bir şekilde etkilemeyeceği hükme bağlanmıştır. Üstelik bu deklarasyonda ifadesini bulan ilkeleri tanımak kaydıyla, işbirliğinin ilgilenen diğer devletlerin katılımına açık olduğu kaydedilmiştir. AGİK, BM ve uluslararası hukukun prensipleri olan bu ilkeleri en dar yorumuyla 50'ye yakın devletin kabul ettiğini düşünecek olursak, Karadeniz bölgesine aslında ilkesel düzeyde Karadeniz havzasında yer almayan pek çok ülkenin katılması mümkündür.

Bu proje isteyerek veya istemeyerek bölgeyi saran istikrarsızlık ortamını aşma ve sorunları çözme değilse de sorunlara bölgesel nitelik kazandırmama çabasına dönüşmüştür.

1950'lerden beri bölgeselleşmenin iktisadi mantığı dahi sorgulanırken²³, bölgeselleşmenin olmazsa olmaz kosulu olan korumacılığın reddedilmesi Karadeniz işbirliğindeki ekonomi kelimesini havada bırakmıştır. Bu proje, ekonominin ötesinde bir anlam yüklenerek tanımlanmalıdır. 17 Aralık 1990'da Türk Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Tansuğ Bleda'nın Milliyet muhabirine belirttiği gibi "Karadeniz'deki ekonomik işbirliği bölgedeki siyasi istikrarın altyapısını oluşturacak" bir çabadır.²⁴ Zaten Zirve Deklarasyonu'nun ilk iki maddesi Karadeniz bölgesindeki gelişmeler yerine genel olarak global güç dengelerindeki değişmelere atfedilmiştir. "Yeni Dünya Düzeni'ni" kurduğu varsayılan temel belge ve süreçlere bağlılık teyid edilerek demokrasi, insan hakları, ekonomik kalkınma, sosyal adalet ve imzacı tüm ülkeler açısından eşit güvenliğe verilen önem kayda geçirilmiştir. Ayrıca Zirve Deklarasyonu'nun 18 maddesinden en az dördünün bölgesel güvenliğe atıfta bulunması da hipotezimizi destekler niteliktedir. Bölgedeki siyasi sorunların çözümü için KEİ'nin "conflict resolution" işlevlerini de yerine getirmesi konusunun ilk kuruluşundan beri gündemindeki maddelerden biri olması da rastlantı değildir.²⁵

Zirve toplantısı sırasındaki genel hava, konuşmacıların söylemlerine yansıdığı gibi, barış için ekonomi formülüne bağlanmıştır. Konuşmacıların hemen tamamı güvenlik sorunlarına

atıfta bulunmuşlardır. Örneğin Başbakan Süleyman Demirel açış konuşmasında, bölgenin sıkıntılı bir dönemden geçtiğini ancak "bütün bu sıkıntıların, daha iyiye doğru gidildiği inancından kaynaklanan olumlu bir zihni, hatta duygusal bir zemini olduğunu" ve bu inancı sarsmamanın görevleri olduğunu söylemiştir.¹⁶ Konuşmalarda bölgesel ve ikili sorunların çözümüne bu tür diyalogların katkısı vurgulanmıştır. Çatışmaların bölgesel boyut kazanmaması için, bölge ülkelerinin çatışmalara barış gücü kapsamında dahi katılmamalarının önemi de vurgulanmıştır.¹⁷ Dolayısıyla, projenin adındaki ekonomi kelimesinin ötesinde bir anlam yüklenerek tanımlanması gerekmekte. Çünkü yanlış tanımlamalar, gerek bölge içinde gerekse bölge dışındaki beklentilerin niteliğini belirliyebilir.

Eğer KEI'ye bir misyon yüklenecekse bu, birbirlerine dostluk ve düşmanlık bağlarıyla tarihsel olarak bağlı ülkeler arasında¹⁸ bir "güvenlik topluluğu"¹⁹ yaratmak olabilir. Giriş bölümünde özetlemeye çalıştığım gibi, güvenlik topluluğu üyelerinin birbirleriyle önemli bir karşılıklı bağımlık ilişkisi içinde olmasını öngörür. Böylece bu topluluğa üye devletlerin sorunları zora basvurmadan çözebilecekleri varsayılmaktadır. Böylesi bir topluluk ancak, üyelerin ortak bir cemaat oluşturdıklarına dair inancları ile mümkün olabilir. Bilindiği gibi devletlerarası ilişkilerde dışpolitika büyük ölçüde kendi dışınızdaki

devletlerin eylemlerine reaksiyon göstermekle oluşur. Hem gösterilen reaksiyonun, hem de ilk harekete geçen devletin eyleminin kendi vatandaşları tarafından desteklenmesi gerekmektedir. İlişki içindeki devletlerin vatandaşları ve bu vatandaşların temsil edildikleri kurumlar arasında geliştirilecek ilişkiler, uluslararası düzeyde bir çoğulcu topluluğun ve siyasetin oluşmasına sebep olur. Bu ise, günümüzde ancak topluluğun müstakbel üyeleri arasında karşılıklı bağımlılık yaratılması ile olanaklıdır.

KEİ'de de, artan karşılıklı bağımlılığın ilişkileri olumlu yönde etkiliyeceği varsayılmaktadır³⁰. KEİ sayesinde bölgede devletler dışında geliştirilecek ilişkilerin uyumunun, devletler arasındaki ilişkilerdeki çelişkileri aşması beklenmektedir. Çünkü devlet sisteminin çalışmasındaki aksaklıklar, bu ilişkilerin uyumu sayesinde aşılabilecektir. Ticaret ile başlayacak ilişkiler daha sonra hayatın pek çok alanında kök salacak ve giderek çıkarların ortak olduğu kanısı yaygınlaşacaktır. Başka bir deyişle, Karadeniz bölgesinde güvenlik, karar verme konumunda olan insanların bölgede var olan ortak çıkarlarını doğru tanımlıyabildikleri ölçüde gerçekleştirebilecektir. KEİ bu tanımlamanın bir aracı olarak ortaya çıkartılmıştır. Diğer yandan artan karşılıklı bağımlılık devletler arasındaki ilişkilerde devletlerin eline güç kullanım secenegini dışlayabilecekleri

başka araçlar verecektir. Bir konu alanındaki tıkanıklığın açılması veya krizlerin aşılması için sonu savaşıla bitebilecek güç gösterilerine girmek yerine, konu alanları arasında bağlantılar kurmak, mümkün olacaktır.⁴¹

Yukarıda da vurgulandığı gibi, devletlerin dış politikalarının oluşmasında vatandaşlarının rolü buyuktur. Vatandaşın tanımı gereği, ulusçu kimliğin taşıyıcısı olduğunu düşündüğümüzde vatandaşın bu anlayışını değiştirmesinin, yani yeni bir kimlikle kendini tanımlamasının önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Kişilerin davranış ve düşüncelerini değiştirebilmek, böylesi bir güvenlik topluluğu yaratmanın ön koşuludur. Aksi halde sadece karar verme mekanizmasını elinde bulunduranların tekelinde olan bir bölgeselleşme çabasından söz edebiliriz. Bunun da en önemli riski bölgeselleşmenin karar verme süreçlerinde kolayca gözardı edilebilmesindedir. Dolayısıyla KEİ'nin başarılı olması bölgesel bir sosyal öğrenme ile mümkün olacaga benzemektedir. Bunu başlatabilmenin en kolay yönteminin de ekonomik çıkarları pekiştirmek olduğu düşünülmektedir. Özel sektörler arasındaki ilişkilere verilen önem bunu ispatlar niteliktedir.

2.3. Tartışma

Aslında yukarıda kısaca özetlenen yaklaşımın zayıf olduğu pek çok

nokta vardır.³¹ Her seyden önce, hic kimse çelişkileri aşmak için gerekli esîğin ne olduğunu tanımlayamamaktadır. Başka bir deyişle ne kadar ekonomik bağımlılığın insanların ve devletlerin birbirleri hakkındaki düşüncelerini değiştireceği sorusu cevaplanması pek mümkün olmayan sorulardan biridir. Hatta, karşılıklı bağımlılığın artması zaman zaman çatışmalara dahi yol açmaktadır. Eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da olduğu gibi bağımlılığın had safhada olduğu bölgelerde bile çatışmaların bütün şiddeti ile yürüdüğü bilinen bir gerçektir. Karşılıklı bağımlılığın kök salması ve işlevlerin tam olarak yerine getirilebilmesi ancak ortak bir kimlik yaratılması ile mümkün olabilmektedir.³³ Bu da bizi neredeyse başladığımız yere geri götürmektedir.

Avrupalılığın AB için ne denli önemli bir katalizör olduğunu hemen hepimiz biliyoruz. Halbuki Karadenizlilik coğrafi konum belirlemenin ötesinde bir kimlik ifade etmemektedir. İşbirliği dışarıya karşı değil, içerdeki sorunların aşılmasına yönelik olarak kurulduğundan ortak bir bölgesel kimliğin ortaya çıkması yakın bir gelecekte pek imkanlı gibi gözükmemektedir. Bilindiği gibi bölgeler, birer siyasal tasarım olarak ortaya çıkarken nesnesini kendisinde olanla ve olmayanla tanımlarlar.³⁴ Oysa bölgenin çatışma dışında ortak bir tarihini, başka bir deyişle ortak idealleri, mitleri ve sembolleri ortaya çıkartmak kolay

degildir.³⁵ Ortak tarihi koklere inmenin olanaksızlığı, bölge bazında düşsel bir cemaat (imagined community)³⁶ yaratmanın zorluğunu gündeme getirmektedir. Zaten bu projenin dört uyesinin Karadenizle doğrudan bağlantısı yoktur. Bir baska deyişle bölgesel kimliğin ekonomi dışındaki alanlarda gelişmesinin objektif koşulları bölgede mevcut degildir. Aşagıda görüleceği gibi ekonomik ilişkiler de pek umut vermemektedir. Ayrıca bölge ülkelerinden hic birisi bölgenin zaman icinde bölgeselleşmeye degecek kadar ilginç olduğunu gösterecek düzeyde cazip bir refah düzeyine ulaşamamıştır.

Bölgesel kimlik yaratmanın bir baska yolu da kendimizi başkalarına göre tanımlamaktır. Bu da genellikle ortak bir tehdide karşı sürdürülen çabalarla mümkün olur. Bu bolge ülkelerinin uzerinde anlasabilecekleri ortak bir tehdit bulmaları imkansızdır. Aslında bölge ülkelerinin pek çoğunun toplumsal imgeleminde ortak tehdit Rusya olmuştur. Bu ülkelerin NATO'ya girmek için gösterdikleri gayret bunu ispatlar niteliktedir. Dolayisiyla projenin yasamı, siyasi iradenin sürekli olurluna baglıdır. Bir baska deyişle, bölgede var olan dostluk düşmanlık dengesi bu projenin asil mimarları olan Rusya ve Türkiye'nin birbirlerini ciddi bir tehdit olarak algılamaları durumunda düşmanlık aksının ağır basmasıyla bozulabilir.

Bu durumda, her iki devlet açısından bu projenin ne kadar

önemli olduğunun tartışılması gerekiyor. Sadece Türkiye açısından bile bakıldığında Karadeniz işbirliğinin bu gün için ekonomik bir anlam ifade ettiğini söylemek çok zor. Öncelikle ekonomik teriminin Türkçe'deki ikili kullanımını göz önüne aldığımızda, bu proje hem Türkiye'ye oldukça pahalıya mal olması, hem de ekonomi alanında ikili ilişkiler yerine çok taraflılığın gerekliliğini henüz meşrulaştıramaması ile karşımızda duruyor. KEİ sekreteryasının masraflarının Türkiye tarafından karşılanması, Parlamenter Assamblesi ve İş Konseyi için de aynı koşulların geçerli olması, projenin Türkiye'ye getireceği muhtemel ekonomik faydadan çok daha fazladır. Sadece Parlamenterler Assamblesi Sekreteryası'nın yıllık butcesi'nin 1 milyon dolar olduğu düşünüldüğünde bu iddiamızın haklı olduğu kabul edilecektir. Türkiye için KEİ'nin önemi Ekonomik ajandanın belirlenmesinde DEİK'in oynadığı etkin rolden kaynaklanacağı söylenebilir. Gerçekten de bölgedeki en etkin özel teşebbusun Türkiye'de olduğu düşünüldüğünde de özellikle mutahitlik hizmetlerinde projenin Türkiye'ye uzun dönemde somut ekonomik çıkarlar sağlaması beklenebilir. Ancak tüm bunların ikili ilişkiler çerçevesi içinde de geliştirilebileceğini unutmamak gerekir.

İkili ilişkilerin ötesinde bir şeyler gerçekleştirebilmek ise, bu günkü anlayışın aşılması yani klasik anlamda bir bölgeselleşme çabasının işbirliğinin yerini almasıyla mümkün

olabilir. Bilindiği gibi, ekonomik anlamıyla bölgeselleşme en kaba şekliyle bir grup ülke arasında tercihli ticaret anlaşmaları yoluyla gerçekleşir. Bu anlaşmalarla serbest ticaret bölgeleri (EFTA gibi) veya gumruk birlikleri (AT gibi) yaratılırken üye ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesi ve dışarıya karşı korumacılık gündeme gelir. Korumacılık ticaret sapmasına yani daha önce başka ülkelerden alınan bir malın bölge ülkelerinden alınmasına, liberalizasyon ise ticaret yaratılmasına yol açar. İşte ancak bu şartlar altında, Türkiye'nin Karadeniz bölgeselleşmesinden somut faydalar elde etmesi mümkündür. Çünkü bölgenin en etkin girişimci gücü Türkiye'dedir ve bölgenin diğer ülkelerinin "zararına" bu gücünü kullanabilme imkanına sahip olabilecektir.³¹

Ancak işbirliğinin gelişmesinin zaman içinde böylesi bir bölgesellesmeye yol açacağı varsayımından hareket eden TUSİAD raporunda Prof. Canan Balkır, KEİ'nin ekonomik bütünleşmeye dönüşmesi halinde bile, Türkiye açısından ticaret yaratıcı etkiyi sağlamakta zorlanacağını söylemektedir. Balkır'a göre KEİ ülkelerinin bütünleşme öncesinde dış ticaretlerinin önemli bir bölümünü kendi aralarında yapıyor olmaları yeterli değildir³². Çünkü bu ülkelerin Türkiye ile olan ticareti çok sınırlıdır. Ayrıca bölgeselleşme gerçekleşse bile COMECON'un yaratmış olduğu bağımlılık ve tamamlayıcılık ilişkisinin aşılması ve bu düzeyde

olan ticaretin saptırılması pek mümkün görünmemektedir.³⁹ Tüm bunların dışında kaba bir gözlemlerle, bölge ülkelerinin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi darboğazın kısa dönemde ne bütünleşmeye ne de bölgesel ticarete yol açacağını beklememek gerekmektedir.

Uwe Halbach tarafından yapılan bir çalışmada, KEİ üyesi pek çok devlet açısından sorunun kısa ve orta vadede refah düzeyinin ve ekonomik verimin yükseltilmesinden çok çöküş hızının azaltılması olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁰ Ülkeler itibarıyla bakıldığında ulusal gelirlerin bir önceki sene ile karşılaştırılması oldukça ilginç bir tablo ortaya çıkartmaktadır. Yine Dr. Halbach tarafından yapılan bir tahmine göre bu ülkelerin ekonomik durumunu düzeltebilip istikrarlı hale getirebilmesi için en az 10-15 yıla ihtiyaç vardır. Yönetim ve ekonominin yeteri kadar kurumlaşmamış olması, kapitalizme geçişin sancıları yüzünden doğabilecek krizler ve nihayet bölgesel savaşların bu ülkelere verdiği ekonomik yük her hangi bir işbirliğinden Türkiye'nin sağlayacağı faydayı kısıtlar niteliktedir.

Karadeniz bankasının faaliyete geçmesinin de sınırlı kaynaklarıyla bölgeselleşmede bir "take off" etkisi yaratacağını beklemek hayalcilik olacaktır. 1 milyar dolar sermaye ile kurulacak bankanın batı ve Japon sermayesi ile bölge arasında aracı rolü oynayabilmesi ancak yapılacak yatırımların karlı ve

siyasi acıdan risksiz hale gelecegi bir ortamda mümkündür.

Tablo I

ÜLKE/YIL	1990	1991	1992
ARNAVUTLUK	-% 10	-% 30	-% 23
AZARBEYCAN	-% 5	-% 0.4	-% 28
BULGARİSTAN	-% 9.1	-% 16.7	-% 16.7
ERMENİSTAN	-% 10	-% 11	-% 43
GÜRCİSTAN	-% 4.3	-% 20.6	-% 45.6
MOLDOVA	-% 6.6	-% 12	-% 21
ROMANYA	-% 7.4	-% 13.7	-% 15
RUSYA	-% 2	-% 9	-% 19
UKRAYNA	-% 2.4	-% 11.2	-% 16

Kaynak: Uwe Halbach, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi ve Geleceği".

KEİ, Türkiye açısından bölgesel istikrara sağlayacağı katkıdan dolayı önemli olabilir. Ancak, bu alanda da birtakım sınırlamaların olduğunu belirtmek gerekiyor. İstikrarın, uzun

dönemde bölgesel çatışmalara sebep olan çıkarların aşılması ile sağlanabilineceği ama bunu gerçekleştirmenin önünde engeller olduğu biraz önce yukarıda tartışıldı. Bölgesel istikrar, bölgesel çatışmaların "çözülmesiyle" de sağlanabilir. Rusya'nın özellikle Kafkaslara tek başına müdahale etmesinin önüne geçilmesi, KEİ'nin varlık nedenini şüphesiz ki güçlendirecek bir sebep olacaktır. Ancak BM ve AGİK'in başaramadıklarını KEİ'den beklememek gerekiyor. Zaten bölgesel çatışmaların önlenmesinde Rusya'nın pratiği bu tür kurumların veya üçüncü ülkelerin bölgeye müdahalesine tolerans göstermek istemediğini gösteriyor. Azerbaycan'da Suret Hüseyinov darbesinin arkasında Ruslar'ın olması, Abhaza-Gürcü çatışmasına BM çerçevesi içinde çözüm aranırken Rusların bu çözümden son anda vaz geçmeleri bu görüşü doğrular nitelikte.⁴¹

Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttırmak açısından bakıldığında Yunanistan'ın bu işbirliği içinde yer alması bu etkinliğin dizginlenmesinin sanki temel gereksinimlerinden biri gibi gözükmektedir. Yunanistan'ın bu işbirliğine katılmasındaki mantığı dışardan bakarak anlamak mümkün değildir. Yunanistan'ın bir Avrupa Birliği üyesi olması KEİ içindeki varlığını Türkiye açısından meşrulaştıramaz. Eğer, gazetelere yansıyan olaylar doğruysa, Dışişleri Bakanlığı'nın da bu projeye Yunanistan'ın dahil edilmesine karşı olduğu, ancak bunun Safa Giray'ın

Dışişleri Bakanlığı döneminde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kişisel inisiyatifi ile gercektiğinin altının çizilmesi gerekiyor.⁴¹ Belki bu kararın verilmesinde Yunanistan'ın Türkiye'yi dislayan bir işbirliği projesi üretmesinin ve buna diğer Balkan ülkelerin sıcak bakmasının da etkisi vardır.⁴² Temmuz 1991'de Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Genel Müdürü Yaman Başkurt'un Güneş gazetesine verdiği beyanata göre Yunanistan'ın üyeliği Bulgaristan tarafından "kesinlikle" desteklenmiştir.⁴³ Diğer ülkelerin Yunanistan'ın üyeliğine itirazlarının olmaması Türkiye'yi zor durumda bırakmışa benzemektedir. Ancak, Yunanistan'ın KEİ üyeliğinin Türk-Yunan ilişkilerindeki sorunların aşılmasında etkili olacağını düşünsek bile sorunların kendi lehine çözümünü sağlamak için Yunanistan'ın bu platformu da kullanmayacağını hiç bir garantisi yoktur.

KEİ Türkiye için bölgesel istikrara sağladığı katkı ve ekonomik işbirliği potansiyeli dışındaki "türevsel işlevleri" açısından daha önemli gibi gözükmektedir. KEİ projesinde kurucu rolü oynamakla Türkiye'nin gerek bölge içinde gerekse bölge dışında prestiji artmıştır. Oynadığı rolün basındaki yankısı ve strateji çalışmalarına yansımaları yaratmak istediği imaj açısından olumludur⁴⁴. Gerek batı basınında gerekse dış politika konusundaki çalışmalarda Karadeniz çerçevesi içinde Türkiye oldukça sık anılmaktadır. Örneğin Ian Lesser ile Graham Fuller'in

ortak editörlüğünü yaptıkları bir Rand yayınında J.F. Brown Karadeniz işbirliği çerçevesinde Türkiye'yi "a symptom of confidence" ve "a reflection of its extraordinary reemergence" kelimeleriyle övmektedir.⁴⁶

Bu proje Türkiye'nin bölgenin istikrari açısından önemini açıkça ortaya çıkartmıştır. Kendine atfedilen köprü rolünü oynadığının bir kanıtı olarak görülmektedir.⁴⁷ Ayrıca, böyle bir organizasyonu gerçekleştirebilme imkanına sahip olması Türkiye'nin diplomasisinin ve bölgedeki gücünün önemli bir göstergesidir. Ancak ülke imajlarının o ülkeye biçilen rolün niteliği ile ilgili olduğunu belirtmekte yarar var.⁴⁸ Bu rolün kimin daha çok işine geldiğini de Türkiye gibi ülkelerin sık sık sorgulaması gerekiyor. Dolayısıyla, rollerin çıkarlara uygun olduğu sürece oynanması gerektiğinin de altı çizilmeli. Türkiye'nin sadece kendisine başkalarının biçtiği rolleri oynaması söz konusu olduğunda, KEİ gibi projelerin Türkiye açısından öneminin ipso facto ortadan kalkması gerekir.

Ayrıca, bu tür değerlendirmeleri fazla abartmamaya dikkat etmeliyiz. KEİ bu ülkeleri kapsayan işbirliği platformlarından sadece birisidir. COMECON'un 28 Haziran 1991'de resmen sona ermesi ile eski sosyalist bloka ait olan ülkeler arasında ekonomik işbirliklerinin çerçevesini çizebilecek en az iki platform daha ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, Ağustos 1990'da

Pentogonale adıyla Avusturya, Çekoslovakya, Macaristan, İtalya ve Yugoslavya tarafından başlatılan işbirliği projesidir. Bu proje Polonya ve Ukrayna'nın katılımı ile Orta Avrupa İnsiyatifi adını almıştır. İkincisi ise önceleri Visegrad grubu, Aralık 1992'den bu yana ise Orta Avrupa Serbest Ticaret Birliği (CEFTA) olarak tanınan Macaristan, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri ile Polonya'nın içinde bulunduğu projedir.⁴⁹

Türkiye'nin KEİ insiyatifine atfedilen önem KEİ'nin özellikle AT için önemli iki işlevi yerine getirmesinden kaynaklanıyor olabilir. Belki de KEİ hem Türkiye'nin AB kapısında zahmetsizce bekletilmesine hem de Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ne katılımını geçiktirmesini sağlayabiceği düşünüldüğü için bu kadar yoğun ilgi görmüştür.⁵⁰ ABD açısından bakıldığında projenin önemi Bulgarların suphe ettiği gibi kendisine Balkanlarda ve özellikle Avrupa'da Türkiye aracılığı ile bir alan açmaya çalışıyor olmasından kaynaklanabilir.⁵¹ Rusya Federasyonu açısından bakıldığında da kendi etki alanı içinde olduğunu kabul ettiği ülkelerin, siyasi seçim olanaklarını KEİ ile kısıtladığı düşünülebilir. Doğal olarak başkalarının çıkarlarının olması Türkiye'nin KEİ'den hic bir çıkarı olmadığı anlamına gelemmez. Burada söylenmek istenen, kendi yarattığımız beklentilerin tuzagina kendimizin duşmemesi geregidir.

3. BÖLGESEL SORUNLAR VE KEİ

KEİ projesinin kapsadığı alandaki ülkelerin kendi içindeki ve aralarındaki çatışmalar neredeyse kronikleşmiştir. Milliyetçiliğe dayalı toprak anlaşılmazlıkları ve tarihten gelen sorunlar, çözümleri imkansız hale dönüştürmektedir. Bosna-Hersek'deki çatışmanın çok ötesinde patlamalar Kosova'da, Makadenya'da ve hatta Moldova'da beklenmektedir. Macaristan ile Romanya arasındaki Transilvanya sorunu, Bulgaristan ile Romanya'nın Dobruca sorunu, Arnavutluk ile Yunanistan arasındaki Kuzey Epir sorunu pek çok araştırmacıya göre ciddi toprak çatışmalarına sebep olabilecek niteliğe bürünmektedir.⁵¹ Karadeniz'in doğu kıyısında da durum iç açıcı değildir. Kuzey Kafkasya'da Çeçenler, İnguşlar ve Çerkezler arasında milliyetçilik rüzgarları esmektedir. Gürcistan'ın Güney Osetya ve Abhazya sorunları; Azarbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu şimdiden binlerce insanın hayatına mal olmuştur. Ancak bunlardan hiç biri şimdilik bölgesel barış ve istikrari Ukrayna ve Rusya kadar tehdit etmemektedir. Zaten işbirliği tüm bu sorunlara rağmen ortaya çıkmıştır.

John J. Mearsheimer'in belirttiği gibi Rusya-Ukrayna çatışması kaçınılmaz gözükmektedir.⁵² Herşeyden önce tarih bize,

cografi koşulların, özellikle de uzun ortak sınırların, iki büyük devlet arasında kaçınılmaz olarak bir güvenlik ikilemi (security dilemma) yaratacağını öğretilmiştir.⁵⁴ Yani birinin, belki başkalarına karşı güvenliğini artırmak için alacağı tedbirler, diğeri tarafından tehdit olarak algılanacaktır. Alınan her tedbir güvenliği arttıracasına azaltacaktır. İkinci faktor, iki ulkenin birbirlerine karşı duymaya başladıkları milliyetçi nefrettir. Stalin döneminde yaklaşık 12 milyon Ukraynalı'nın öldürülmüş olması, Stalin Gürcü dahi olsa, nefretin Ruslara yönelmesine yetmektedir. Bu nefreti besliyecek bir başka problem de her iki ülkede yaşayan Rus ve Ukraynalı azınlıkların çıkarabilecekleri sorunlardır.

Bir de bunlara Kırım sorunu, Karadeniz filosunun kontrolü, nükleer silahlar eklenince ortaya çok ilginç bir tablo çıkmaktadır. Bilindiği gibi 14 Ocak 1994'de Leonid Kravcuk, Rusya ve Amerikan başkanlarına Ukrayna'nın elinde olan nükleer silah sistemlerinden 46 SS-24'un 10 ay içinde söküleceğini ve yine bazı SS-19'ların Rusya'ya transferinin gerçekleşeceğini ticari ayrıcalıklar ve 177 milyon dolarlık bir yardım karşılığında taahhut etmiştir.⁵⁵ Bu anlaşmanın Ukrayna parlamentosundan geçeceği konusunda şüpheler vardır. Donanma konusunda da pek çok anlaşmaya varılmış olmasına rağmen paylaşımı şimdilik 1996'ya bırakılmış gibidir.⁵⁶ Karadeniz donanmasının paylaşımıyla

yakından ilgili bir başka sorun da Kırım yarımadasının statüsü ile ilgilidir. Ruslar 1954'de Kırım'ın Kırım Tatarları tarafından Ukrayna'ya verilmesini hiç kabullenememişlerdir. Rus milliyetçilerinin Sivastapol ziyaretleri, Ukrayna parlamentosunda milliyetçi çıkışlara ve tehditlere yol açmaktadır. Ukrayna parlamentosundaki Bohdan Hoyn gibi milliyetçi milletvekilleri Kırım için savaşı dahi göze alabileceklerini iddia etmektedirler.⁵¹

KEİ projesinin başlamasından bu yana geçen süre içinde ilgili taraflar arasında siyasi nitelikli sorunların çözümü yönünde katkıının olmaması, Rusya-Ukrayna sorunun çözümü için KEİ'nin her hangi bir rol oynayamayacak kadar zayıf olduğunu göstergesidir. Şimdilik KEİ'ye üye olmanın her hangi bir çatışmayı çözücü etkisi olduğunu söylemek güçtür. Buna karşılık Karadeniz ülkelerinin pek çoğu arasındaki sorunların KEİ'nin geleceğini ipotek altına sokacağını da söyleyemeyiz. KEİ'nin gerçek anlamda ivme kazanması önümüzdeki iki yıl içinde projenin iki güçlü ülkesi arasında çıkması muhtemel sorunların aşılmasıyla mümkün olacağı benzetilmektedir. Bu sorunlardan ilki, Karadeniz'deki deniz kuvvetleri dengesini hem dışarıya karşı hem de içeride koruyan Montreux Bogazlar rejiminin değişmesiyle, diğeri ise kara kuvvetleri dengesini sağlamış bulunan AKKA Antlaşması'nın ihlaliyle ortaya çıkacaktır.

3.1. Montreux Rejimi

Bilindiği gibi 20 Temmuz 1936'da imzalanmış olan Montreux Sözleşmesi giriş, 29 madde, 4 ek ve bir protokolden oluşmaktadır. Sözleşmenin amacı giriş bölümünde Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin güvenliğinin sağlanması olarak özetlenmiştir.⁵⁸ İmzalanmasından günümüze üstünden neredeyse 58 yıl geçen Sözleşme hukuken ve teknik açıdan oldukça zayıflamıştır. Pek çok maddesi hukuken işlemez durumdadır ve yine bir çok maddesi harfiyen yorumlandığında, uzun zamandır ihlal edilmektedir. Sözleşmenin savaş gemilerinin ağırlık ve silah sistemleriyle ilgili kısıtlamaları günümüz şartlarına uymamaktadır. İki numaralı ekteki eksiklikler daha İkinci Dünya Savası sırasında yorum farklılıkları ve sürtüşmelere yol açmıştır.⁵⁹ Boğazlardan uçak gemilerinin geçisine izin verilmediği halde Rus (Sovyet) uçak gemileri hatt-i harb gemisi olarak geçmektedir.⁶⁰ Kısacası sözleşmenin pek çok maddesi hukuki ömrünü doldurmuştur. Ancak Montreux Sözleşmesi ile kurulan Boğazlar rejiminin, tüm bu ve benzeri aksaklıklarına rağmen işlevlerini sürdürebilmesi, Montreux rejiminin artık hukuki değil siyasi bir rejim olarak varlığını sürdürdüğüne göstergesidir.⁶¹ Bir başka deyişle uygulanabilmesi ve hala geçerliliğini yitirmemiş olması, sözleşmenin hukuksal tutarlılığından değil bölgesel ve evrensel güç dengeleriyle

çelişmemesinden kaynaklanmaktadır.

Montreux rejiminin varlığını sürdürebilmesi bu rejime taraf olan ülkelerin beklentilerine cevap verebilmesi ile mümkündür. Rejimin meşruiyeti ilk on yılında sık sık sorgulanmış ancak 1946 yılından sonra varlığına hiç bir ciddi tehdit yöneltilmemiştir⁶¹. 1945-46 yıllarında Sovyetler Birliği'nin Montreux rejimini konjekturun uygunluğunu göz önüne alarak kendi lehine değiştirmek istemesi, daha doğrusu Boğazlar'ın kontrolünü ele geçirmek istemesinden bu yana neredeyse 48 yıl geçmiştir. Zaman, şartlar ve hukuk kuralları değişmiş dolayısıyla da Rus çıkar ve beklentileri değişmiştir. Günümüzde roller tersine dönmüş gibi gözükmektedir. Artık Montreux rejimin değişmesi gereği Türkiye'de yüksek sesle tartışılırken Ruslar Montreux'ün değişmesini önlemek için caba harçamaktadırlar.

Kazak ve Azeri petrollerinin dünya pazarlarına ulaşması için seçilecek güzergah bu tartışmanın yeni itici gücünü oluşturmaktadır. Boğazlardan geçen gemi sayısındaki artış⁶¹, gemi tonajlarının büyümesi ve Türk boğazlarının morfolojik yapısı kazalara neden olmaktadır. 1978 yılında Romen petrol tankeri Independenta'nın yanması ve boş olmasına karşı yarattığı tehlike 10 milyonluk İstanbul şehri için önemli sinyaller vermektedir. Daha sonra olan kazalar ve özellikle de Ortakoy acıklarında koyun yüklü Lübnan bandıralı Rab-Union adlı geminin batması çevre

konusundaki duyarlılığı arttırmıştır. Kazaları önlemek amacıyla yeni yönetsel düzenlemeler üstünde çalışılırken Kazak ve hatta Azeri petrolünün dünya pazarlarına sunumunun Boğazlar üstünden geçişinin gündeme gelmesi, bu geçişe izin verdiği düşünülen Montreux Sözleşmesi'nin değişmesi gereğini kamuoyunun gündemine soktu.

Öte yandan iki yüzyildir Boğazlar üstündeki egemeliğini kendisinin önemli bir jeopolitik aracı olarak olarak gören Türk diplomasisi kamuoyundaki bu eğilimden faydalanarak Montreux konusunda sessiz kalmış ve Türkiye'nin Boğazlar üstünden petrol geçişine izin vermeyeceğini dolaylı biçimlerde ifade etmiştir. Bilindiği gibi Türkiye, özellikle Azeri petrolünün, Türkiye üstünden geçecek petrol boru hatlarıyla dünya pazarına sunumunu önermektedir. Yapılan çalışmalarda en az dört alternatif hat üstünde durulmaktadır. Bunlardan Türkiye tarafından en çok tercih edileni Baku-Ceyhan hattıdır. Bunu takiben Baku-Midyat ve Bakü-Poti-Trakya by-passı gelmektedir. En ucuz çözüm ise Baku-Poti hattından geçmekte ancak bu hat için Boğazlar kullanılmak zorundadır. Novorossiysk alternatifi ise yine temelde Boğazlar geçişi üstüne oturmuştur. Bu petrolün boru hatlarıyla taşınması Türkiye'ye önemli ekonomik çıkarlar sağlayacaktır. Şimdilik taşınacak petrolün yaklaşık 15-30 milyon ton/yıl olacağı düşünülmektedir. Boru hattı ve terminal bağlantısının olması

diğer Turki cumhuriyetlerden gelecek petrol ve dogal gaz aktarımını da kolaylastıracaktır. Bunun dışında bu cumhuriyetler ile Türkiye arasında karşılıklı bağımlılığı arttıracak Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerinin niteliği değişecektir. Rusya'nın tüm bu siyasal sonuçları hesapladığını düşünmek yanlış olmaz.

Türkiye'nin ise, bunları gerçekleştirebilmek için elindeki en önemli silahı Boğazlardır. Ancak Montreux Sözleşmesi'nin birinci ve ikinci maddeleri, serbest geçiş hakkını, taşınan yükün niteliğine bakılmaksızın garanti altına almaktadır. Dolayısıyla petrol geçişini engellemek için ya bu maddelerin yorumunu zorlamak gerekmekte, ya da Sözleşme'nin günümüz ihtiyaçlarına cevap veremediğini söyleyerek bu maddelerin değişmesini istemek gerekmektedir.

Türkiye, geçiş serbestisi hükmünün yeniden yorumlanması yöntemine öncelik vermiştir. Geçtiğimiz günlerde hazırlanan "Boğazlar ve Marmara Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük" böyle bir anlayışın ürünüdür. Bu tüzükle en azından belli tipteki gemilerin geçişleri kayda bağlanmıştır. Zaten Montreux ile Türkiye'nin Boğazlar bölgesindeki egemenliği yalnız geçiş ve ulaştırma konusunda sınırlandırılmıştır. Türkiye'nin zabıta ve yargı ile ilgili yetkileri saklıdır. Prof. Sevin Toluner'in de belirttiği gibi Montreux Konferansı sırasında bu konuyla ilgili

tartışmalar göz önünde tutulduğunda, "günün konusu olan deniz kirliliğinin önlenmesi, azaltılması veya kontrol altına alınması ve yine geçiş güvenliğini sağlamak amacıyla trafik düzenlemeleri yapılması yetkisi" Türkiye'nin elindedir.⁶⁴

Ancak yapılan düzenlemenin, geçiş hakkının özüne dokunduğu iddiasında bulunulduğu taktirde yürürlüğe girmemesi olasılığı her zaman vardır. Bu durumda Sözleşme'nin ya kısmi olarak ya da tümünden değiştirilmesi için görüşmelere başlanmasını gündeme getirebilecektir. Sözleşmenin 29'uncu maddesi, sözleşmenin yürürlüğe girmesinden beş yıl sonra, bir veya bir kaç maddesinin değiştirilmesi sürecini hükme bağlamaktadır. Buna göre, Sözleşmeye taraf olan ülkelerden birinin revizyon isteminin kabul edilebilmesi için bir veya -maddenin niteliğine bağlı olarak- iki akit tarafca desteklenmesi gerekmektedir. Öncelikli olarak diplomatik temas, eğer sonuç sağlanamazsa konferans toplanması öngörülmüştür. Bu konferansta kararlar oy birliği ile alınacaktır. Ancak ikinci madde'nin değişmesi için Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin tamamının içinde yer alacağı dörtte üç çoğunluk yeterli olabilmektedir. Bu yöntemin en temel sorunu değişimin sadece ikinci maddeyle sınırlı kalamıyacağı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Yukarda bahsedildiği gibi Sözleşmenin pek çok hükmü hukuken bir anlam ifade etmemektedir. Özellikle silah sistemlerinin bu gün için hemen hiç bir önemi kalmamıştır.

Dolayisiyla değişikliklerin diğer maddelere sıçraması olasılığı çok yüksektir.

Bir başka deyişle Sözleşme'nin her hangi bir şekilde revize edilmesi ancak tümünün ele alınması ile mümkündür. Bu olasılık 28'inci maddenin kapsamı içinde değerlendirilmiş ve akid taraflar yeni bir sözleşme için tekrar bir konferans toplanmasını taahhut etmişlerdir. 28'inci maddenin ikinci paragrafında Sözleşme'nin 1'inci maddesindeki geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensibinin süresiz olduğunu hükme bağlamışlardır. Toluner'e göre bu hüküm ile akid tarafla, "Montreux düzeninin ortadan kalkması halinde, milletlerarası örf ve adet hukukunun öngördüğü geçiş serbestisi ilkesini saklı tutmak niyetinde olduklarını açıklamışlardır".⁶⁵ Sözleşmenin feshinin ihbarından iki yıl sonra yürürlükten kalkacağı da aynı maddede kararlaştırılmıştır. Oysa Montreux Sözleşmesi'nin yerine geçmesi olası düzenlemenin içeriği Karadeniz bölgesindeki güvenlik dengelerini değiştirecek niteliktedir.

Montreux Sözleşmesinin birinci maddesi geçiş serbestisini mutlak anlamıyla almakta savaş ve ticaret gemileri arasında bir ayırım yapmamaktadır. Yeni bir Sözleşme veya milletlerarası örf ve adet hukukunun Montreux'un yerine geçmesi durumunda Montreux ile Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine konan kısıtlamalar tamamen ortadan kalkabilecektir. Daha 1946 yılında

Uluslararası Adalet Divanı'nın Korfu Bogazıyla ilintili olarak verdiği iki açık denizi birbirine bağlayan Boğazlardan savaş gemilerinin geçişinin serbest olduğu hükmü 1958'de imzalanan Karasuları Konvansiyonu ile teyid edilmistir. Ayrıca 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde de aynı nitelikte hükümler bulunmaktadır.⁶⁶

Rusya Federasyonu Montreux sözleşmesinin değiştirilmesi taleplerini yukardaki hukuki ve siyasi nedenleri göz önüne alarak hoş karşılamamaktadır. Rusya'nın Ankara nezdindeki büyükelcisi Albert Çernişev'in Montreux değiştirilemez demesi bu görüşü ispatlar niteliktedir.⁶⁷ Montreux Sözleşmesi'nin değişmesi Türkiye'nin elindeki bir takım stratejik avantaj ve kozların harcanması anlamına gelebilecektir ancak bu olasılığın Karadeniz dengesinde ve Karadeniz-Akdeniz dengesinde önemli değişikliklere yol açacağı kesindir. Bu dengenin değişmesinden en çok etkilenecek olan ülkenin Rusya Federasyonu olacağına şüphe yoktur. Montreux sayesinde neredeyse askeri açıdan kapalı deniz statüsünde olan Karadeniz diğer devletlerin savaş gemilerine açılacaktır. Bu kıyı devletlerinin güvenlik beklentileri açısından önemli değişiklikler ifade edecektir. Ayrıca, Rusya'nın bölgedeki etkisini önemli ölçüde azaltabilecek bir gelişmedir. Romanya ve Bulgaristan'ın NATO'ya üyeliklerinin söz konusu olduğu bir ortamda böylesi bir değişiklik bu ülkelerin ittifak

seçimlerdeki mantığı güçlendirecektir. Bu kozun Ankara'nin elinde olayların sonuçlarını etkileyebilecek önemli jeopolitik araçlardan biri olduğunu ve bu aracı kullanmak için ülke içinde yoğun baskı olduğunu da unutmamak gerekiyor.

Diğer yandan petrol tasımacılığı iğinin KEİ erevesi içinde gerçekleşmesi şimdilik pek olanaklı gibi gkmemektedir. Çünkü Azeri ve Kazak petrolünün dünya pazarlarına açılabilmesi için gözönüne alınan projeler bölge devletlerinden birinin veya birkaçının çıkarları ihlal etmektedir. Gürcistan'ın Poti limanı zaten var olan yükleme kapasitesinin artırımı ile kısa dönemli ekonomik bir çözüm olarak petrol şirketlerinin ilgisini çekmektedir. Rusya ise Novorossiysk limanını ne çıkartmaktadır. Bir baska neriyse Novorossiysk veya Poti yoluyla Karadeniz'den Bulgaristan, Yunanistan hattının kullanılmasıdır. Hemen bütün çözümlerin KEİ için birleştirci değil cozuu bir islev yklenceğini söyliyebiliriz. Özellikle Boğazlar yolunun seçilmesi Montreux'un en gec 1996 yılında gündeme gelmesine ve bölge dengelerinde yeni değişikliklere yol açacaktır. Rusya Türkiye'nin Boğazlar rejiminin değiştirmek istemesinden kaynaklanabilecek kayıplarını herhangi bir bölgesellesme projesi içinde telafi edemez. Böyle bir değişiklik ise kaçınılmaz olarak bölgede önemli bir gerilime kaynaklık edecektir. KEİ'nin bu tür gerilimlere dayanabilmesi ş anki yapısıyla mümkün gibi gkmemektedir.

3.2. AKKA Rejimi

Bölge dengelerini köklü bir şekilde etkileyebilecek bir başka etken de Avrupada Konvansiyonel Kuvvet Antlaşması (AKKA) rejiminin çökmesi ve hatta yeniden yorumlanması olacaktır. Aslında 19 Kasım 1990'da 22 NATO ve Varşova Paktı (WTO) üyesi devlet tarafından imzalanan AKKA Antlaşması'nın temel mantığı iki kutuplu sistemin devamlılığı üstüne oturmuştur.⁶⁸ Silah sistemelerindeki indirimler ve sınırlamalar öncelikle NATO ve WTO arasındaki konvansiyonel güç dengesinin kurulması amaçlanmıştır. Bilindiği gibi anlaşmaya konu olan Atlantikten Urallara kadar olan bölge içinde her iki ittifakın elinde 1995 yılı sonuna kadar 20'şer bin tank, 20'şer bin topçu silahı, 30'ar bin zırhlı savaş aracı, 6800 adet savaş uçağı ve nihayet 2'şer bin saldırı helikopteri bulunması karara bağlanmıştır. Ayrıca bu silah sistemlerinin ittifaklar içinde dağılımı ülkelerden çok bölgeler gözetilerek yapılmıştır. Dolayısıyla zaman içinde ittifakların dağılması, bölgelerin yerini devletlerin alması ve öngörülemeyen büyüklükte bölgesel sorunların çıkması AKKA'nın istikrarını ve geleceğini ciddi biçimde etkilemişe benziyor. Oysa AKKA Soğuk savaş sonrasında kurulmaya çalışılan yeni dünya düzeninin önemli dayanaklarından birisidir.

1991 yılında WTO'nun resmen dağılması ittifaklar arasında güç dengesine dayalı olan AKKA rejiminin çökebileceği endişesini

gündeme getirmişti. Bu sorun pragmatik bir yaklaşımla WTO çerçevesinde daha önceden varılan uzlaşmaya sadık kalınması yoluyla çözülmüştür. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra silah sistemlerinin ortaya çıkan yeni cumhuriyetler arasında dağılımının sağlanması çok daha uzun ve detaylı çalışmaları gerektirmişti. 21 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması AKKA anlaşmasına imza koyan ve varlığını sürdüren diğer blok üyelerinin, NATO üyelerinin, AKKA anlaşmasının geleceği konusundaki kaygıları Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin (NACC) 20 Aralık 1991'deki ilk toplantısının gündemine girmişti. Bu toplantıya katılan bakanlar AKKA antlaşmasının onay ve uygulanmasıyla ilgili olarak bir ad hoc çalışma grubu (High Level Working Group, HLWG) oluşturmuşlardır. 10 Ocak 1992'de bir araya gelen HLWG üyeleri arasında AKKA'nın tekrar görüşülmeden tam olarak uygulanması, Sovyetler Birliği tarafından üstlenilen sorumlulukların tüm yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerce üstlenilmesi ve indirim sorumluluklarının bir an önce geciktirmeden indirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştı.⁶⁹ Daha sonra Şubat ayında gerçekleşen toplantıda HLWG, AKKA antlaşmasının yürürlüğe girmesi için gerekli olan sürecin tanımını yaparak antlaşmayı sınırlanmış malzemenin (Treaty Limited Equipment, TLE) paylaşımı konusunu eski Sovyet cumhuriyetlerine bırakmıştır. 15 Mayıs 1992'de

Taşkent'de yapılan zirve toplantısı sonucunda sekiz eski Sovyet cumhuriyeti silah sistemelerinin dağılımı konusunda anlaşmaya varmışlardır. TLE sınırlamaları konusundaki açıklama da 25 Mayıs 1992 tarihli HLWG toplantısında yapılmıştır. Buna göre Türkiye'nin sınır komşusu olduğu Transkafkasya askeri bölgesindeki üç cumhuriyetin ellerinde bulunduracakları TLE miktarları 1995 sonu itibarıyla aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo II.

Silah Sistemi	Gurcistan	Ermenistan	Azərbaycan
Tank	220	220	220
Zırhlı Savas Aracı	220	220	220
Savas Ucagi	100	100	100
Topcu Silahı	285	285	285
Saldırı Helikopteri	50	50	50

Kaynak: NATO Review, 5 October 1992, s. 16.

Silah sistemlerinin yeni cumhuriyetler arasındaki dağılımı sorunu çözüldükten sonra 5 Haziran 1992'de Oslo'da gerçekleşen NACC toplantısında revize edilmiş olan AKKA antlaşması imzalanmış ve 17 Temmuz 1992 itibarıyla da yürürlüğe girmiştir. Burda öngörülen limitlere üç aşamada ulaşılması gerekmektedir.

İndirimin 16 aylık ilk bölümü 16 Kasım 1993'de tamamlanmıştır. Antlaşma genel olarak Avrupa'nın istikrarı özel olarak da Kafkas bölgesindeki çatışmaların yarattığı dinamiklerin bölgede bir silahlanma yarışına yol açmaması açısından önemlidir. Ancak bölgesel çatışmalar açısından bakıldığında çatışan ülkelerin Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını korumak için yarattığı fırsatların antlaşmanın uygulanmasında yeni sorunlara yol açabileceğini söylememiz mümkün.

Gectigimiz eylül ayında Başkan Yelsin'in Cumhurbaşkanı Demirel'e gönderdiği mektupta Kafkasya'daki sınırlamaya Rusya Federasyonu'nun uymasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Kasım ayında Rusya Kara Kuvvet Komutan Yardımcısı General Vladimir Zhurbenko'nun benzer görüşler ifade etmesi Rusya'nın AKKA'ya uzun dönemde pek uymayı düşünmediğini gösterir niteliktedir.¹⁰ Rusya Federasyonu'nun AKKA tavanlarını değiştirmek için yaptığı girişimler, tüm bölgesel dengeyi ortadan kaldıracak niteliktedir. Yapılan hesaplamalara göre Rusya bölgeye yaklaşık 1300 tank sokmayı planlamaktadır.¹¹ Zaten AKKA'nın imzalamasından çok kısa bir süre önce deniz kuvvetlerine transfer edilen silah sistemleri ile bu bölgedeki TLE sınırları önemli oranlarda aşağı çekilmiş olan Rusya'nın yapılması istenen bu değişiklikle güç dengesini önemli oranda lehine çevirebilecektir.¹² Aslında bu talebin askeri öneminden çok sembolik önemi vardır. Böylesi bir

değişiklik Rusya'nın bölgedeki de facto hegemonyasının açıkça imzacı devletler tarafından kabulü anlamına gelir. Rusya giderek artan bir şekilde Kafkasya'da hegemonyasını güçlendirecek düzenlemeleri gerçekleştirmektedir. Geçtiğimiz günlerde Tiflis'de Boris Yeltsin ile Eduard Şevednadze arasında imzalanan dostluk ve işbirliği anlaşması bu görüşü doğrular niteliktedir. AKKA'nın değiştirilmesi taleplerine Türkiye'nin evet demeyeceği Dışişleri açıklamalarından anlaşılmaktadır. Antlaşmanın Rusya tarafından ihlali veya yeniden yorumlanması teşebbüsü Türkiye'nin AKKA hükümlerine uymamasını beraberinde getirecektir. Bu da zincirleme bir reaksiyonla zar zor sürdürülmeye çalışılan AKKA dengesinin çökmesine yol açabilir.

İndirimlerin tamamının 40 aylık sürenin sonunda Kasım 1995'de gerçekleşmesi gerektiği ve Montreux Sözleşmesi'nin kısmi değişikliği için görüşmelerin 1996 yılı içinde yapılacağı göz önüne alındığında, KEI'nin eğer istikrar sağlamak gibi bir misyonu varsa bunu gerçekleştirmek için en fazla iki yılı kaldığını karamsar bir gözlem olarak kayda geçirebiliriz.

4. SONUC

Bu çalışma, KEI'yi bölgesel istikrara bulunması olası katkisi açısından ele almaktadır. İstikrar KEI'nin temel amacı olarak işlenmiştir. Kuruluşundan bu yana geçen süre içinde yapılan çalışmalarla istikrara ve KEI'in yaratması olası ekonomik faydaya henüz ulaşamamıştır. Ulaşılması için mutlaka zamana ihtiyaç vardır. Ancak, her iki amaca da hiç ulaşamaması olasılığını da gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Ekonomik açıdan gerçek anlamda bir bölgesel işbirliğinin gelişmesinin önünde de aşılması oldukça güç engeller durmaktadır. Her şeyden önce, bölgesel çapta bir işbirliğinin olması başka bir deyişle ikili ilişkilerin yerine bölgesel ekonomik işbirliğinin ikame edilebilmesi, bölgenin dışarıya kapanarak kendi içinde ticareti geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Tarafların hiç birinin böyle bir talebi var gibi gözükmemektedir. Zaten 1995 yılı sonlarında AB ile gümrük birliğine gidecek olan Türkiye'nin bir başka bölgesellesme çabasını ciddi olarak düşünmesi olsa olsa bir stratajik hata olurdu.

Bu çalışmada bölgesellesmenin ekonomik mantığı üstüne doğrudan gidilmemiş; bölgesellesme-globalleşme ikilemi ve bölgenin tanımlanması gibi konular işlenmemiştir. Dolayısıyla

KEI, AT, EFTA, NAFTA, ASEAN ve hatta APEC gibi bölgeselleşme çabalarından ayrı incelenmiştir. Bu tercihin daha önce belirtmeye çalıştığım KEI'nin özgüllüğünden kaynaklandığını tekrarlamam gerekiyor. Çünkü bu cabalardan hiç birisi aralarında bunca sorun olan ülkelerce harcanmıyor ve yine bunların hiç birinde bölgesellesmenin temel mantığı olan dışarıya kapanma, içeriye açılma prensipleri gözardı edilmiyor. Zaten bu yüzden de genel olarak ekonomik bölgeselleşmenin mantığı üstünde durulmamış ve aslında az gelişmiş ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirmeye çalıştıkları bölgeselleşme çabalarının hep hüsrarla bittiği tartışılmamıştır.¹³

Tartışılan, KEI'de amacın barış için ekonomi olduğudur. Buna rağmen ekonomik ilişkilerin gelişmesinin önünde de önemli engeller vardır. Bunlardan pek çoğunu yukarda saymaya çalıştım. Bunun da ötesinde ele alınan iki bölgesel rejimin geleceği KEI projesinin geleceğini önemli oranda etkilemeye adaydır. Her iki rejimin de geleceği tehdit altındadır. Bu rejimlerin zamanından önce çökmesinin KEI projesi üstünde önemli olumsuz etkileri olacaktır. Aslında beklenen KEI'nin bu iki rejimin çöküşünü önleyebilmesidir. Bu da bölgenin iki önemli ülkesinin birbirlerine karşı takinacakları tutuma bağlıdır.

Ankara, belirli sınırlar içinde Rusya'nın bölgesel hegemonyasına karşı bir tavır almamaktadır. Örneğin ne

Azerbeycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmasına karşı bir tavır geliştirmiş ne de açıkca Türkiye yanlısı olan Ebulfeyz Elçibey için her hangi bir girişimde bulunmuştur. Hatta pek çoklarının belirttiği gibi Rus yanlısı olduğu bilinen Haydar Aliyev'in iktidara gelişini adeta desteklenmiştir¹⁴. Ancak, Liberal Demokrat Parti'nin (LDPR) Rusya Federasyonu parlamentosunun 12 Aralık'daki seçimlerinde oyların % 23.75'ini alması ve Jirnovski'nin pek de Türk hayranı olmadığını belirten konuşmaları Türk-Rus ilişkilerinin geleceğini hiç de parlak olmadığını gösterir niteliktedir. Çünkü artık Rusya'nın sadece Türkiye'nin sınırları dışındaki çıkarlarını değil eskiden olduğu gibi sınırlarını tehdit etmesi olasılığı belirmiştir.

Jirnovski faktörünün ötesinde de Türk-Rus ilişkilerinin geleceği konusundaki kaygılar giderek daha yüksek sesle söylenir olmuştur. KEI'nin fikir babası Şükrü Elekdag bile sık sık dikkatimizi Rus tehlikesine çekmektedir. 1993 sonlarında Türkiye'nin Rusya'yi tehdit olarak algılamaya başladığı en yetkili ağızlardan duyulmaya başlanmıştır¹⁵. Yeni Rus güvenlik doktrini ve Kafkaslar'da AKKA'nin yeniden yorumlanması çalışmaları bu kaygıları pekiştirir nitelikte olgulardır. KEI'nin Türkiye'nin güvenliğine yapacağı en önemli katkı Rus rovanşizmini geciktirmesi olabilir. Bu da bölge dışındaki gelişmelere bağlı gibi gözükmektedir. Orta ve doğu Avrupa ülkelerinin NATO ile

geliştirecekleri ilişkilerin niteliği Rus milliyetçilerinin saldırganlıklarını yoğunlaştıracakları alanı belirleyeceğe benzemektedir.¹⁶ Öyle görünüyor ki, "Yeni Dünya Düzeni'nin" bir ürünü olan KEİ, başka bir dünya düzeni içinde tam da anlamını yitirirken Türkiye'nin güvenliğine katkısı olabilecektir.

NOTLAR:

* Dr., Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1. Jeopolitik denince ilk akla gelen isimler Friedrich Ratzel, Halford Mackinder ve Alfred Thayer Mahan olmasına rağmen en önemli jeopolitik tasarımcısı şüphesizki Karl Haushofer'dir. 1931'de yayınlanan kitabının uzun başlığı (Dai Nihon: Betrachtungen uber Gross Japans Wehrkraft, Weltstellung, und Zukunft) adeta ilerideki projelerinin önemini kaniti gibidir. Nazi yayılmacılığının temelinde olan otarsizlik, yaşam alanı gibi kavramları Haushofer'e borçluyuz. Haushofer ile ilgili önemli bir çalışma sanırım Derwent Whittlesey'in "Haushofer: The Geopoliticians" adlı makalesidir. Whittlesey'in makalesi için bkz. Eduard Mead Earle (ed.), Makers of Modern Strategy (Princeton: Princeton University Press, 1944).

2. Deutsch'un bu konudaki en önemli iki çalışması için bkz. Karl W. Deutsch, Political Community at the International Level (New York, 1954) ve Karl W. Deutsch, et al., Political Community and the North Atlantic Area (Princeton, 1957). Yaklaşımlarının güncel bir değerlendirmesi için de bkz. Karl W. Deutsch, The Analysis of International Relations (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1988), özellikle ss. 270-283. Deutsch'un yaklaşımından farklı olarak siyasal entegrasyonu irdeleyen üç klasik yaklaşım daha olduğunu belirtmek gerekir. Bunlar federalizm, fonksiyonalizm ve neo-fonksiyonalizmdir. Günümüzde teker bu yaklaşımların entegrasyon süreçlerini açıklamakta başarısız kalması bunların birbirini tamamlara bir biçimde kullanılmalarına yol açmaktadır. Bu konuda bkz. Charles Pentland, International Theory and European Integration (London: Faber and Faber Ltd., 1973).

3. Bu çalışmada Karl Deutsch'un "pluralistic security community" ve "amalgamated security community" ayrışmaları üstünde durulmaksızın entegrasyon süreci için çeşitli eserlerinde öne sürmüş olduğu yöntemlerden hareket edilmektedir.

4. Bu konuda Sukru Elekdag pek yalnız değildir. Örneğin bkz. Erol Manisali "Avrupa'dan dışlanan Türkiye'nin önündeki seçenekler", Milliyet, 20 Aralık 1991.

5. Sukru Elekdag, "The Black Sea Economic Cooperation Region Project", Turkey Economy (May 1991).

6.Sukru Elekdag, "Karadeniz Dis Ticaret ve Yatirim Bankasi", Cumhuriyet, 8 Kasim 1993.

7.Turkiye'nin Soguk Savas icindeki roluyle ilgili olarak pek cok calisma bulmak mumkundur. Ancak Soguk Savas sonrasi rolunu irdeleyen ilginç bir calisma Ian Lesser tarafından gerçektirilmistir. Bkz. Ian Lesser, Bridge or Barrier (Santa Monica:Rand, 1992).

8.Turkiye'nin sadece Avrupa siyasetinde degil ayni zamanda dusununde de nasil soyutlandiginin tartismasi icin bkz. Nazan Aksoy, "Bati ve "baskalari"", Birikim (Agustos 1993, s. 52).

9.Kucuk veya gucsuz devletlerin karsilastiklari en temel sorunlardan birisi guclu muttefiklerinin kendilerini kolayca yanliz birakmalaridir. Bu konuda Turkiye'yi de icine alan klasik bir calisma icin bkz. Trygve Mathisen, The Functions of Small States in the Strategies of Great Powers (Oslo: Universitetsforlaget, 1971). Ayrica literaturun genis bir taramasi icin bkz. Ulf Lindell & Stefan Persson, "The Paradox of Weak State Power: A Research and Literatur Overview", Cooperation and Conflict (June 1986, Vol. XXI, No. 2).

10.Bu projenin benimsenmesinde Ozal'in Neo-Osmanlilik planinin da rolu oldugu soylenebilir. Bu gun Adriyatik'ten Cin denizine diye ozetlenen yaklasimin hayata gecirilebilinmesi Rusya ile catismamayi gerektirmekteydi. Ozal'in bu dusuncesi ustunde Paul Kennedy'nin etkisi varmis gibi geliyor. Ozal'in Neo-Osmanlilik plani icin bkz. Milliyet, 14 Aralik 1992.

11.The Insider: Bulgarian Digest Monthly, Januar 1992.

12.Sovyet delegasyonunda Azerbeycan, Gurcistan, Moldavya ve Ermenistan cumhuriyetlerinin disisleri bakan yardimcilari yer almistir.

13.Cerceve Anlasma icin bkz. Milliyet, 18 Aralik 1990.

14.Bkz. Olga Teneva, "Black Sea Economic Zone", The Insider: Bulgarian Digest Monthly (1992, No.1).

15.Zaten AB uyesi Yunanistan'in KEI uyesi olmasi bile isbirliginin ne boyutta gelisebileceginin kendi basina bir gostergesidir.

16.Bkz. Istanbul Ticaret, 19 Temmuz 1991.

17.Türk Tanıtma Vakfı'ndan 1 milyar TL'lik bir kaynağın DEİK'e bu amaçla aktarıldığı bilinmektedir.

18.KEİPA ictuzugune göre Asamblesinin üye sayısı 70'dir. Her üyenin kendi ulusal parlamentosunca belirlenmesi şartı aranmaktadır. Üyelerin görev sürelerinin en az bir yıl olacağı Asamble başkanlık divanının 1 başkan, 4 başkan yardımcısı ve 1 saymandan oluşacağı kayda bağlanmıştır. KEİPA'nın yapısına baktığımızda en üstte "Genel Kurul"un olduğunu, Genel Kurulca seçilen "Başkanlık Divanı" ve bu divana bağlı olarak çalışan bir "Uluslararası Sekreteryası" olduğunu görüyoruz. KEİPA'nın üye ülkelerin delegasyon başkanlarından oluşan bir "Daimi Komitesi" ve üç de komisyonu vardır. Bu komisyonlar ictuzugun 18'inci maddesinde belirtildiği gibi "Ekonomi, Ticaret, Teknoloji ve Çevre Komisyonu"; "Hukuki ve Siyasi İşler Komisyonu"; "Kültür, Eğitim, Sosyal İşler Komisyonu"dur. KEİPA'nın Hukuki ve Siyasi İşler Komitesi ile Kültür, Eğitim ve Sosyal İşler Komitesi toplantıları 4-5 Kasım 1993 tarihlerinde Dolmabahçe Sarayında yapılmıştır. Bu toplantıda ise ancak komisyonların başkan, başkan yardımcıları ve saymanları seçilerek gelecek toplantı için ajanda belirlenmiştir. Son olarak da KEİPA'nın 29 Kasım 1993'de Ukrayna'daki Genel Kurul toplantısı yapılmıştır.

19.Hikmet Cetin'in beyanati için bkz. Dunya, 4 Subat 1992.

20.Bkz. Omer Faruk Genckaya, "The Black Sea Economic Cooperation Project: a regional challenge to European integration", ISSJ, (November 1993, No. 138).

21.Bkz. Canan Balkir, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB): Ekonomik Bir Değerlendirme (İstanbul: TUSIAD, Mayıs 1993).

22.Bkz. Jacop Viner, The Customs Union Issue (Carnegie Endowment for International Peace, 1950).

23. Milliyet, 18 Aralık 1990.

24.Gurcistan tarafından önerilmiştir.

25.Zirve toplantısı sırasındaki acis konuşmaları ile Zirve Deklarasyonu ve Bogazici Bildirgesi Türk Disisleri Bakanlığı tarafından yayımlanan Summit of the Black Sea Economic Cooperation adlı kitapçıkta bulunabilir.

26.Bkz. Opening Statement by Jelyu Jeleu, Summit, s. 44.

27.Dostluk ve dusmanlik baglarindan hareketle bolge tanimlamasi Barry Buzan tarafından yapilmaktadir. Bkz. Barry Buzan, People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era (London: Harvester Wheatsheaf, 1991, p. 190).

28.Bkz. Karl. W, Deutsch, Political Community at the International Level (New York, 1954)

29.KEI'nin istikari saglama islevi ozellikle kurulus asmasinda sikca islenmis bir konudur. Bkz. Hugh Pope, "Leaders of Black Sea Nations Seek Stability Through Trade", The Wall Street Journal, 26-27 June 1992.

30.Develtlerin karsilikli bagimlilik devletten devlete iliskilerde nasil kullandiklari Keohane ve Nye tarafından yapilan bir calismada detaylariyla incelenmistir. Bkz. Robert O. Keohane ve Joseph S . Nye, Power and Interdependence: World Politics in Transition (Boston: Little, Brown and Company, 1977).

31.Burada soz konusu olan temelleri Immanuel Kant'a ve John Stuart Mill'e kadar indirilen pluralist (interdependence) ekoludur. Bu konudaki kisa bir degerlendirme icin bkz. Jaap Nobel, Realism versus Interdependence: The Paradigm Debate in International Relations", Bulletin of Peace Proposals (1988, Vol. 19, no. 2).

32.Bkz. Charles Pentland, International Theory and European Integration (London: Faber and Faber, 1973).

33.Nesnesini kendisinde olmayanla tanımlayarak bolge tasarlamak dusuncesi "bati" tarihinde onemli bir islevi vardır. Bu konuda ilginç bir calisma icin bkz. Nazan Aksoy, Ronasans İngiltere'sinde Turkler (Istanbul: Cagdas Yayinlari, 1990). Ayrica bolgelerin bir siyasal tasarimla tanımlanmasi icin bkz. Iver B. Neuman, Regions in International Relations Theory: The Case for a Region-Building Approach (Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt, 1992).

34.Entegrasyon'un ortaya bir kimlik yaratilmasi ile gerceklesecegi dusuncesi siyaset bilimi literaturunde oldukca eskilere dayanmakatadir. Ornegin bkz. Quincy Wright, A Study of War (Chicago: University of Chicago Press, 1942). Ozellikle s. 251.

35.Kavram için bkz. Benedict Anderson, Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (London: Verso, 1983).

36.Bolgesellesmenin mantigi ve ticaret yaratici etkiyle ilgili olarak bkz. Jagdish Bhagwati, "Regionalism versus Multilateralism", The World Economy (September 1992, Vol. 15, No. 5).

37.Balkir, Karadeniz Ekonomik Isbirligi Bolgesi, s. 32.

38.Balkir'a gore KEIB'e uye BDT Cumhuriyetleri ile Dogu Avrupa ulkeleri ekonomileri arasinda eski merkezi planlama uygulamalari nedeniyle hem ekonomik hem de fiziki acidan bagimli ve tamamlayici bir ekonomik yapi vardir. Ornegin Azerbaycan'daki cam ambalaj fabrikalarinin kumu Ukrayna'dan, foldispati Osetaya'dan , sodasi Bulgaristan'dan gelmektedir. Bu iliskilerin kısa donemde ortadan kaldirilmasi mumkun gorulmemektedir. Balkir, Karadeniz Ekonomik Isbirligi Bolgesi, ss. 32-33.

39.Friedrich Ebert ve TUSES vakiflarinca 23-25 Ocak 1994'de Potsdam'da duzenlenen Turk-Alman Uzmanlar Toplantisi'na Dr. Uwe Halbach tarafından sunulan " Karadeniz Ekonomik Isbirligi Bolgesi ve Gelecegi" baslikli tebligden.

40.Rusya'nin Kafkasya'daki dolayli mudahalelerini inceliyen ilginç bir calisma Thomas Goltz tarafından yapilmistir. Suert Huseyinov'un darbesi ile Rus 104'uncu hava indirme tumeninin Ganje'den planlanandan bir yil once cekilmesi ve bunun Elcibey yonetimine bir yem olarak sunulmasi arasinda ilginç bir baglanti kurulmaktadir. Ayrica Abhaza-Gurcu catismalariyla ilgili degerlendirmeler için de bkz. Thomas Goltz, "Letter from Euroasia: The Hidden Russian Hand", Foreign Policy (Fall 1993, No. 92).

41.Bkz. Nur Batur, "Karadeniz'de Atina'nin isi ne?", Milliyet , 23 Haziran 1992.

42.8-9 Kasim 1991'de Selanikte toplanan "Avrupa Toplulugu ve 90'larda Balkanlar" konulu konferans Yunanistan'in bolgede tek basina insiyatif alma calismasinin gostergesi olarak gorulmustur. Bkz. Panaroma, 8 Aralik 1991. Yunanistan'in bu cabalarini 1993 icinde de surdurdugunu goruyoruz. Yunan Disisleri Bakani Papulyas'in Ekim 1993'de Bosna, Uskup ve Ankarayi dislayan Balkan ziyaretleri bu acidan ilginçtir.

43.Gunes, 25 Temmuz 1991.

44.Ornegin bkz. J.F. Brown, "Turkey: Back to the Balkans?", in Graham E. Fuller and Ian O.Lesser (eds) Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to West China (Boulder: Westview, 1993). Ozellikle ss. 155-158.

45.Bkz. J.F. Brown, "Turkey: Back to Balkans".

46.Bu rolun Ankara tarafından samimiyetle benimsendigini goruyoruz. Son yillardaki Disisleri Bakanlari ve Basbakanlari sayisiz beyanatinda bu role yapilmis atiflar bulmak mumkundur. Ornegin Tansu Cillerin son NATO zirvesinde Turkiye'nin onemi ustune yapitigi konusmada Turkiye'nin konumunun "bolgede istikarar katkida bulunmak, cagdas toplumlara ozgu degerleri bolgeye yansitmak. Orta Asya'ya kadar uzan bir coğrafya icinde Bati dunyasiyla kopru islevi gormek imkani" tanimakta oldugunu anlatmistir. Bkz. Sabah, 11 Ocak 1994.

47.Rol algilamalariyla ilgili klasik bir calisma icin bkz. Kalevi J. Holsti, "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", International Studies Quarterly (1970, Vol. 14, No. 3).

48. Bu konuda bkz. Gabor Bakos, "After COMECON: A Free Trade Area in Central Europe?", Europe-Asia Studies (1993, Vol. 45, No. 6).

49.Bkz David Bachard, Karadeniz Ekonomik Isbirligi: Avrupa Umutlu, Gorus (1992, Sayi. 4).

50.Ozel gorusme.

51.Ornegin bkz. Fahir Armaoglu, "Balkanlar'da yeni yapılanma", Silahli Kuvvetler Dergisi (Ocak 1994, Yil 113, No. 339)

52.John J. Mearsheimer, The Case for Ukrainian Nuclear Deterrent", Foreign Affairs (Summer 93, Vol. 27, No. 3).

53.Kavram icin bkz. John H. Hertz, "Idealist internationalism and the security dilemma", World Politics (1950, No. 2).

54.Bkz. Turkish Daily News, 16 January 1994.

55.Yeltsin ve Kravcuk arasinda Nisan 1992'de baslayan donanmanin paylasim gorusmelerinden henuz bir sonuc cikmamistir. Dagomys (Haziran 1992) ve Yalta (Agustos 1992) gorusmelerinin sonunda donamanin 1996'ya kadar ortak yonetilecegi kabul edilmistir. Daha

sonra yapılan gorusmelerde donanmanın satilmasinin kararlaltirildigini duyuyoruz. Ayrica BM Guvenlik Konseyi 20 Temmuz 1993'deki aciklamasinda donamanin ve Sivastapol'un Ukrayna'ya bagli oldugu kabul edilmistir. Bkz. Turkkaya Ataov, "The Black Sea Fleet", Turkish Daily News, 28 October 1993 ve New York Times, 22 Temmuz 1993.

56.Bkz. New York Times, 22 July 1993.

57.Sozlesmenin tam metni ve Montreux tutanaklari icin bkz. Montreux Bogazlar Konferansi: Tutanaklar, Belgeler (Ankara: Ankara Universitesi Siyasal Bilgiler Fakultesi Yayinlari, 1976).

58.Ikinci Dunya Svasinda yasanan sorunlar icin bkz. Selim Deringil, Turkish Foreign Policy During the Second World War (Cambridge: Cambridge University Press, 1989). Ayrica bkz. Ferenc Vali, The Turkish Straits and NATO (California: Hoover Ins. Press, 1972).

59.Kuznetsov gemisi Kasim 1991'de bu sekilde gecmistir. Bu konudaki bir tartisma icin bkz. Mensur Akgun, "Sovyet savas gemisi Kuznetsov ve Montreux Sozlesmesi", Cumhuriyet, 5 Aralik 1991.

60.Burada rejimden aktorlerin beklentilerinin birlestigi belirli konu alanlarindaki prensipler, normlar, kurallar ve ve karar verme sureclerinin butunu anlasilmaktadir. Bu konuda rejim ozel sayisi icin bkz. International Organizations (1982, Vol. 36. No. 2).

61.1936-46 arasinda Montreux'un mesruiyeti Sovyetler Birligi tarafindan sorgulanmistir. Bkz. Montreux ve Savas Oncesi Yillari (Ankara: T.C. Disisleri Bakanligi Yayinlari). Ayrica bkz. Kamuran Gurun, Turk-Sovyet Iliskileri (Ankara: Turk Tarih Kurumu Basimevi, 1991).

62.Gunumuzde bu sayi 20 binin ustunedir. Gemi, bayrak devleti ve tonaj raporlari her yil Turk Disisleri bakanligi tarafindan yayinlanmaktadir.

63.Bkz. Sevin Toluner, Milletlerarasi Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi (Istanbul: Beta, 1989, s. 166).

64.Toluner, Milletlerarasi Hukuk Dersleri, s. 179.

65.Türk boğazları Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin 37'inci maddesinin kapsamına giren boğazlar niteliğindedir.

66.Bkz. Hürriyet, 7 Ağustos 1993.

67.AKKA ile ilgili değerlendirmeler için bkz. SIPRI Yearbook 1991, 1992 ve 1993 (Stockholm: Institute of Peace Research). Ayrıca bkz. Ivo H. Daaler, The CFE Treaty: An overview and an assesment (Washington: The John Hopkins Foreign Policy Institute, 1991).

68.Bu konuda bkz. NATO Review, 1 February 1992, s. 18.

69.Bkz. Turkish Daily News, 20 November 1993.

70.Özel görüşme.

71.Söz konusu gelişme Sovyetler Birliği dağılmadan önce Kasım 1990'da 800 tank, 900 zırhlı personel taşıyıcısı ve 840 topçu silahının yeni oluşturulan kıyı koruma gücüne devredilmesidir. Ayrıca bkz. Strategic Survey 1990-1991 (London: Brassey's for the IISS, 1991)

72.Bu çalışmada bölgeselleşme projelerinin ekonomik mantığı dışındaki sebepleri üstünde de durulmamıştır. Zhen Bingxi'ye göre dünya politikasındaki değişikliklerin yanı sıra dünya ekonomisindeki, kutuplaşmayı, GATT görüşmelerindeki durgunluğu, ulusal ekonomiler arasındaki bağımlılığı ve özellikle de Avrupa entegrasyonunun yarattığı olumlu imajın göz ardı edilmemesi gerekiyor. Bkz. Zhen Bingxi, "Trends Toward Forming Regional Groupings in the World Economy and its Implications", Foreign Affairs Journal: The Chinese People's Institute of Foreign Affairs (1992, No. 25).

73.Bu konuda çok yazılmış olmasına karşın carpıcı ifadeyiyle Cengiz Candar'ın bu konuyu irdelediğini biliyoruz. Örneğin bkz. Cengiz Candar, "Azerbaycan Oyunu, Sabah, 15 Ağustos 1993.

74.4 Ocak 1994'de Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan alınsılmadık bir üst düzey toplantıda da Rus tehdidinin gündeme geldiği gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak bkz. Sabah, 5 Ocak 1994; Milliyet, 5 Ocak 1994; Hürriyet 5, 6, 7 Ocak 1994.